

HZ. SÜLEYMÂN, NAMAZ VE ATLAR
-SÂD SÛRESİ 31-33. ÂYETLER BAĞLAMINDA KUR'AN MERKEZLİ BİR
ÇÖZÜMLEME-
SULAYMAN, PRAYER AND HORSES
-A QUR'AN-CENTERED ANALYSIS IN THE CONTEXT OF VERSES: SAD 31-33-

MUSTAFA URAL

YÜKSEK LİSANS ÖĞRENCİSİ
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
uralmustafa80@gmail.com

Öz:

İslâmî ilimlerin her dalında olduğu gibi tefsir ilminde de rivâyetlerin büyük bir yeri vardır. Fakat klasik tefsir külliyatı incelendiğinde, rivâyetler hakkında gerektiği kadar sened-metin tenkidinin yapılmadığı görülmektedir. Günümüz Türkiye'si tefsir akademisinde de vaziyet farklı değildir. Tenkidi yapılmayan bir rivâyetin, doğrudan kabulü ya da reddine yönelik her yaklaşım yanlış sonuçlar doğurmaktadır. Bu durumun bir örneği Sâd sûresi 31-33. âyetlere getirilen yorumlarda görülmektedir. Rivâyetlerin, gerektiği ölçüde tenkit edilmeden ve merkeze alınarak kullanılması sonucunda müfessirlerin kahir ekseriyeti şunları söyleyebilmiştir: "Hz. Süleymân (as) atlarıyla vakit geçirirken namaz kılmayı unuttu, bu tutumunu itiraf etti ve yalnızca Allah'a yönelmek için buna sebep olduğunu düşündüğü atlarının boyun ve bacıklarını kesti." Müfessirleri bu sonuca götüren diğer bir etken ise Kur'ân'da geçen kavramlara yeterince Kur'an merkezli yaklaşmamalarıdır. Halbuki Kur'an, kimi kavramlara Arap dili ve örfünde olmayan manalar yüklediği gibi kimi çok anlamlı kavramların yalnızca bir anlamını öne çıkarmaktadır. Söz konusu âyet ve rivâyetlere bu mülahazalarla yaklaşıldığında, ulaşılabilecek sonucun bambaşka olduğu görülebilmektedir.

Anahtar kelimeler: Tefsir, Kur'ân, Rivâyet, Hz. Süleymân, Atlar.

Abstract:

As in every branch of Islamic sciences, narrations have a great place in the science of tafsir. However, when the corpus of classical tafsir is examined, it is seen that there is not as much script-text criticism about the narrations. In today's Turkey, the situation is not different in the academy of tafsir. Any approach to the direct acceptance or rejection of a narration that has not been criticized leads to wrong results. An example of this situation is Surah Sad 31-33. It is seen in the comments made to the verses. As a result of using the narrations without criticism and taking them to the center as much as necessary, the overwhelming majority of Mufassirs were able to say: "While he was spending time with his horses, Prophet Sulaiman (pbuh) forgot to pray, confessed this attitude and cut off the neck and legs of his horses, which he thought was the reason for this, only to turn to Allah." Another factor that leads the mufassirs to this conclusion is that they do not approach the concepts in the Qur'an sufficiently in the center of the Qur'an. However, the Qur'an ascribes meanings that are not in the Arabic language and custom to some concepts, and highlights only one meaning of some multiple-meaning concepts. When the aforementioned verses and narrations are approached with these considerations, it can be seen that the result to be achieved is completely different.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Narration, Prophet Sulayman, Horses.

MAKALE TÜRÜ ARTICLE TYPE	GELİŞ TARİHİ RECEIVED	KABUL TARİHİ ACCEPTED	YAYIN TARİHİ PUBLISHED	ORCID NUMARASI ORCID NUMBER
Araştırma Makalesi/Research Article	09.03.2022	23.06.2022	30.06.2022	0000-0003-4106-5508
İNTİHAL/PLAGIARISM		DOI NUMARASI/DOI NUMBER		
Bu makale intihal tarama programıyla taranmıştır. This article has been scanned via a plagiarism software.				

ATIF/CITE AS

Ural, Mustafa. "Hz. Süleymân, Namaz ve Atlar -Sâd Sûresi 31-33. Âyetler Bağlamında Kur'an Merkezli Bir Çözümleme- / Sulayman, Prayer and Horses -A Qur'an-Centered Analysis in the Context of Verses: Sad 31-33-". *ilahiyat* 7 (Aralık/December 2021): 129-154.

GİRİŞ

Tefsiri kısaca murâd-ı ilâhîyi anlama ameliyesi olarak tanımlamak mümkündür.¹ Bu anlama faaliyeti süresince Kur'ân dışı birtakım araçların kullanılması kaçınılmazdır. Bu araçların en önemlilerinden birisi hiç kuşkusuz rivâyetlerdir. Kur'ân'ın kimi zaman özet geçtiği kimi zaman hiç değinmediği geçmiş ümmetlerin durumları, sebab-i nüzûl gibi bilgiler bize kadar hep rivâyetler yoluyla aktarılmıştır. Dolayısıyla rivâyetler, özellikle de merfû' ve mevkûf olanlar, Kur'ân'ın neyi, nasıl ve neden söylediğini anlama noktasında büyük önemi haizdir. Fakat sened ve metin açısından sıhhat şartlarını taşımayan haberlerin itibara alınmaması gerektiği unutulmamalıdır. Ne var ki tefsir kaynaklarımızda bu çeşit nakiller oldukça fazladır. Üstelik bu nakiller doğrultusunda yapılan çıkarımlar birtakım yanlış sonuçlar doğurabilmektedir. Öyle ki âyetler “bir şey” söylerken bu tür zayıf rivâyetlerin etkisiyle birçok müfessir “başka bir şey” söyleyebilmiştir. Hz. Süleymân'ın kıssasından bahseden Sâd sûresi 31-33. âyetler de işaret edilen akıbeta uğramıştır. Nitekim bu âyetlerde anlatılmak istenenlerin sağlıklı tespitinin yapılamaması ve müfessirlerin çoğunluğunun zayıf rivâyetleri dikkate almaları sebebiyle peygamberlik müessesesiyle bağdaşmayacak yanlış yorumlar söz konusu olabilmektedir.

Sâd sûresi 31-33. âyetlerle ilişkilendirilen rivâyetlerde aktarılan bilgilere göre Hz. Süleymân, atlarla vakit geçirirken Rabbini zikretmeyi ya da namaz kılmayı ihmal etmiş, bundan dolayı da kendisini ibadetten alıkoyan bu atların boyun ve bacaklarını kesmiştir.

Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210) öncesi müfessirlerin tamamı bu rivâyetlere göre açıklamalarda bulunmuşlardır. Bu müfessirlerin kahir ekseriyeti rivâyetleri olduğu gibi kabul etmiştir. Muhammed b. Cerîr et-Taberî (öl. 310/923) başta olmak üzere birkaç müfessir, Hz. Süleymân'ın namazı ihmal ettiğini ifade etmekle birlikte kesme hadisesini kabul etmemişlerdir. Râzî ve sonrasında gelen bir grup müfessire göreyse bu söylenenlerin hiçbiri vuku bulmamıştır.

Kur'ân'ın merkeze alınmamasından kaynaklı olduğunu düşündüğümüz ve kahir ekseriyetin kabul ettiği bu görüş, bir takım soru ve sorunları beraberinde getirmektedir. Zira bir peygamber dünyalık zevklere dalarak namazını unutabilir mi? Unutabilir denilirse, bu durum O'nun Allah'a bağlılığıyla bağdaşabilir mi? Yine bir peygamberin kendi hatası sebebiyle hayvanları öldürmüş olması makul ve mümkün müdür? Üstelik bu öldürme hadisesi, hayvanların boyun ve bacaklarını kesmek suretiyle gerçekleşmiş olmaktadır.

Bu çalışmada, müfessirlerin konuya ilişkin farklı görüşleri ve bu görüşleri ortaya çıkaran âmiller tartışılmaya çalışılacaktır. Çalışmada Kur'ân merkezli bir yaklaşım izlenilmesi sayesinde yeterince tetkik edilmeden kabul edilen bu tür rivâyetlerin Kur'ân anlayışı üzerindeki olumsuz etkileri de görülmüş olacaktır.

¹ Abdulhamit Birşık, “Tefsir”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/281-290.

Ele alınan konuya, daha önce çeşitli akademik çalışmalarda değinilmiştir.² Fakat bu çalışmalarda eleştiriye açık birtakım noktalar bulunmaktadır. Bu durum, Zülfikar Durmuş'un hazırladığı ve yalnızca bu konuyu ele aldığı değerli çalışması için de geçerlidir.³

Eleştiri konusu olduğu düşünülen hususlardan ilki, âyetlerde bulunan anahtar kavramlar üzerinde gereğince durulmamasıdır. Kur'ânî bir kavramın, Kur'ân'ın anlam düzleminde neye tekabül ettiğinin yeterince tetkik edilmemesi orijinal mananın yakalanmasını zorlaştırmaktadır. Görülen eksikliklerden bir diğeri ise rivâyetlerin sened-metin kritiğinin yeterince yapılmamış olmasıdır. Bu çalışmada ise hem anahtar kavramlar derinlemesine ele alınarak hem de ilgili rivâyetlerin önemli bir kısmının sened-metin tenkidi yapılarak bu eksiklikler giderilmeye çalışılmıştır.

Makalede öncelikle kendi tercihlerimiz doğrultusunda âyetlerin mealleri verilecektir. Mealde, mümkün olduğunca yorumsuz ve karşıt görüşleri yansıtacak yapıda cümleler kullanılacaktır. Ardından genel yaklaşımın görülebilmesi için bir literatür taraması yapılarak Mukâtil b. Süleymân (öl. 150/767) ve Râzî arası dönemde yazılmış tefsir ilmîne dair eserlerde hangi görüşlerin tercih edildiği tablo halinde ortaya konulacaktır. Bu dönemin seçilmesinin sebebi, çoğunluğun görüşüne ilk ciddi itirazı yapanın Râzî olmasıdır. İbn Ebî Hâtim (öl. 327/938) gibi yalnızca rivâyetleri vermekle yetinen ya da herhangi bir açıklama, yorum ve tercihte bulunmayan müelliflerin eserleri tabloya alınmayacaktır. Bu tabloda -ileride uzunca tartışılacağı üzere- âyetlerin anlaşılmasında önemli etkiye sahip olan *zîkr* (ذِكْر) ve *mesh* (مَسْح) kavramları kullanılacaktır. Aynı gerekçelerle, 32. âyette bulunan *perde arkasına gizlendi* (تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ) şeklindeki ibare de tabloya eklenecektir. Müstakil başlıklar halinde inceleneceği için 'aşîyy (عَشِيٍّ) ve *hubb* (حُبِّ) kavramlarına yer verilmeyecektir. Tablo verildikten sonra öncelikle rivâyetlerin sıhhat durumu incelenecektir. Ardından ilgili âyetlerde geçen önemli kelime ve ibarelerin tahlili yapılacaktır. Bu esnada kendi tercihlerimiz de ifade edilecektir.

1. SÂD SÛRESİ 31-33. ÂYETLERİN TEFSİRLERE YANSIMASI

إِذْ عُرِضَ عَلَيْهِ بِالْعَشِيِّ الصَّافِنَاتُ الْجِيَادُ ﴿٣١﴾ فَقَالَ إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَنْ ذِكْرِ رَبِّي حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ ﴿٣٢﴾ زُدُّوهَا عَلَيَّ فَطَفِقَ مَسْحًا بِالسُّوقِ وَالْأَعْنَاقِ ﴿٣٣﴾

31. Hani O'na, 'aşîyy vaktinde, ön ayaklarından bir tanesini tırnağının uç kısmına dikip de diğer üç ayağı üzerinde duran hızlı koşu atları arz edilmişti. **32.** Dedi ki: "Gerçekten ben hayrı (atları), Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim / Gerçekten ben atları (hayrı) sevmeyi, Rabbimi zikretmeye tercih ettim." Nihayet (güneş ya da atlar) perde arkasına gizlendi. **33.** "Onu / onları bana geri getirin!" (dedi ve akabinde) bacıklarını ve boyunlarını meshetmeye başladı."⁴

² bk. Bilal Atik, *Kral ve Peygamber Olarak Dâvûd (a.s.) ve Süleyman (a.s.) Kışsalarıyla Verilmek İstenen Mesajlar* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 112-113; Atullah Kartal, *Kur'an-ı Kerim'de Davud ve Süleyman (as) Kışsaları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 155-157; Muhammet Sacit Kurt, *Kur'an'da Peygamberler ve Günah* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011), 155-160; Şevki Çelebi, *Sâd Sûresi 30-40. Ayetleri Işığında Süleyman (as)'ın İmtihanı* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016), 29-43; Rukiye Öztürk, *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'da Hz. Süleyman'ın Hükümdarlığı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018), 59-60; Osman Oral, "Fahredden Râzî'de Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın İsmeti Sorunu", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 28/2 (2017), 120-136.

³ Zülfikar Durmuş, "Sâd 30-33. Ayetler Bağlamında Hz. Süleyman -Klasik Tefsirlere Eleştirel Bir Yaklaşım-", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2008), 47-65.

⁴ Yukarıda verilen mealde, ayetten çıkarılabilecek farklı anlamları "/" işaretiyle ayrılarak gösterildi. 'Aşîyy ve mesh gibi farklı manalara yorulan kelimeler, ayrı başlıklar halinde ele alınacağı için çevrilmeyi.

HZ. SÜLEYMÂN, NAMAZ VE ATLAR

Sıra No	Müellif	Eser	Perde Arkasına Gizlenen Şey		Zikir Kavramı			Mesh Kavramı	
			Atlar	Güneş	Zikretme	İkinci Namazı	Namaz / Nafile Namaz	Kesmek	Meshetmek / Okşamak / Sıvazlamak
1	Mukâtil b. Süleymân (öl. 150/767)	Tefsîru Mukâtil b. Süleymân		✓		✓		✓	
2	Ferrâ' (öl. 207/822)	Me'âni'l-Kur'ân	Bu hususa değinmemiştir.			✓		✓	
3	Ma'mer b. Müsennâ (öl. 209/824 [?])	Mecâzü'l-Kur'ân		✓	Bu hususa değinmemiştir.			✓	
4	Abdürrezzâk es-San'ânî (öl. 211/827)	Tefsîru Abdürrezzâk	Bu hususa değinmemiştir.				✓	✓	
5	el-Ahfeş el-Evsat (öl. 215/830 [?])	Me'âni'l-Kur'ân	Bu hususa değinmemiştir.		Bu hususa değinmemiştir.				✓
6	İbn Kuteybe (öl. 276/889)	Çarübü'l-Kur'ân	Bu hususa değinmemiştir.		Bu hususa değinmemiştir.				✓
7	Sehl et-Tüsterî (öl. 283/896)	Tefsîru't-Tüsterî	Bu hususa değinmemiştir.			✓		Bu hususa değinmemiştir.	
8	Muhammed b. Cerîr et-Taberî (öl. 310/923)	Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân		✓	Görüşleri verip tercih yapmamıştır.				✓
9	Zeccâc (öl. 311/923)	Me'âni'l-Kur'ân ve i'râbüh		✓	Görüşleri verip tercih yapmamıştır.			✓	
10	Mâtürîdî (öl. 333/944)	Te'vilâtü'l-Kur'ân		✓	Görüşleri verip tercih yapmamıştır.				
11	Ebü Ca'fer en-Nahhâs (öl. 338/950)	Me'âni'l-Kur'ân		✓		✓		✓	
12	Gulâmu Sa'leb (öl. 345/957)	Yâkütetü's-şurât fi tefsîri ğaribi'l-Kur'ân		✓				✓	
13	Cessâs (öl. 370/981)	Ahkâmü'l-Kur'ân	Görüşleri verip tercih yapmamıştır.				✓		✓
14	Ebü'l-Leys es-Semerkandî (öl. 373/983)	Tefsîru's-Semerkandî		✓		✓		✓	
15	İbn Ebî Zemenîn (öl. 399/1008)	Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Âzîz		✓		✓		✓	
16	İbn Fûrek (öl. 406/1015)	Tefsîru İbn Fûrek		✓		✓		✓	
17	Sa'lebî (öl. 427/1035)	el-Keşf ve'l-beyân 'an tefsîri'l-Kur'ân		✓		✓		✓	
18	Mekkî b. Ebî Tâlib (öl. 437/1045)	el-Hidâye ilâ bulûġi'n-nihâye		✓		✓		✓	
19	Mâverdi (öl. 450/1058)	en-Nüket ve'l-uyûn	Görüşleri verip tercih yapmamıştır.				✓	✓	
20	Vâhidî (öl. 468/1076)	el-Vecîz fi tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz		✓		✓		✓	
21	Abdülkâhir el-Cürçânî (öl. 471/1078-79)	Derecü'd-dürer fi tefsîri'l-âyi ve's-suver	Bu hususa değinmemiştir.			✓		✓	
22	Mücâşîî (öl. 479/1086)	en-Nüket fi'l-Kur'ânî'l-Kerîm		✓	Görüşleri verip tercih yapmamıştır.				
23	Sem'ânî (öl. 489/1096)	Tefsîru'l-Kur'ân		✓		✓		✓	
24	Tâcülkurrâ el-Kirmânî (öl. 500/1106'dan sonra)	Çarâ'ibü't-tefsîr ve 'acâ'ibü't-te'vil		✓	✓			✓	
25	Begavî (öl. 516/1122)	Me'âlimü't-tenzîl		✓		✓		✓	
26	İbnü'l-Arabî (öl. 543/1148)	Ahkâmü'l-Kur'ân		✓		✓		✓	
27	Necmüddîn en-Neseffî (öl. 537/1142)	et-Teysîr fi't-tefsîr		✓		✓		Görüşleri verip tercih yapmamıştır.	
28	Zemahşerî (öl. 538/1144)	el-Keşşâf		✓	Namazı kabul etmekle birlikte hangi namazı tercih ettiği anlaşılammaktadır.			✓	
29	İbn Atıyye el-Endelüsî (öl. 541/1147)	el-Muharrerü'l-vecîz		✓	Namazı kabul etmekle birlikte hangi namazı tercih ettiği anlaşılammaktadır.			Görüşleri verip tercih yapmamıştır.	
30	Mahmûd b. Ebü'l-Hasen en-Nisâbü'rî (öl. 553/1158'den sonra)	İcâzü'l-beyân 'an me'âni'l-Kur'ân	Görüşleri verip tercih yapmamıştır.						
31	Ebu'l-Ferec İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201)	Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr		✓		✓		✓	
32	İbnü'l-Feres el-Endelüsî (öl. 597/1201)	Ahkâmü'l-Kur'ân	Görüşleri verip tercih yapmamıştır.						
33	Fahreddin er-Râzî (öl. 606/1210)	Mefâthü'l-ğayb	✓		Râzî burada, Hz. Süleymân'ın zikir ya da namazını unuttuğunu reddetmektedir.				✓

Tablo 1: Râzî ve Öncesi Bazı Müfessirlerin Sâd Sûresi 31-33. Âyetlerdeki Önemli Kavram ve İbarelere Yaklaşımları⁵

Rivâyetlere göre Hz. Süleymân bir gün öğle namazını kıldıktan sonra kürsüsüne kurulmuş ve kendisine bir grup at arz edilmiş, bu atları seyre dalan Hz. Süleymân Rabbini zikretmeyi ya da ikinci namazını kılmayı unutmuş ve bunun sonucunda da kendisini ibadetten alıkoyduğunu düşündüğü bu atların boyun ve bacaklarını kesmişti.⁶ İlk dönem müfessirleri, bu rivâyetlere dayanarak 32. âyeti: "...Ben atları sevmeyi Rabbimi zikretmeye tercih ettim..." şeklinde anlamışlardır. Râzî ve sonrasında yaşayan müfessirlerin bir kısmı ise ilgili rivâyetleri eleştirmiş ve âyeti: "...Gerçekten ben hayrı (atları), Rabbimi anmamı sağladığından dolayı çok severim'..." şeklinde anlamışlardır. 32. âyete verilen bu iki farklı mana, 33. âyetten ne anlaşılması gerektiği noktasında kilit rol üstlenmiştir. 33. âyet lafzî bir çeviriyle şu şekilde meallendirilebilir: "Onu / onları bana getirin! (dedi ve akabinde) bacaklarını ve boyunlarını meshetmeye başladı." Bu âyette yer alan *mesh* (مَسَحَ) kelimesine, 32. âyet için işaret ettiğimiz ilk manayı veren grubun büyük bir çoğunluğu "kesme" anlamını yüklemişlerdir. İkinci manayı tercih edenler ise "okşama / sıvazlama" anlamını vermişlerdir. Günümüzde de bu iki görüşün taraftarlarına rastlamak mümkündür.

Bu bilgiler ışığında tablo 1'den çıkarılabilecek sonuçlar şu şekilde sıralanabilir:

⁵ Ebü'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâş, 1423/2002), 3/644; Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ', *Me'âni'l-kur'ân*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Kahire: Dâru'l-Mısriyye, 1386/1966), 2/404-405; Ebü Ubeyde Ma'mer b. el-Müsenâ, *Mecâzü'l-kur'ân*, thk. Fuat Sezgin (Kahire: Mektebetü'l-Hâneci, 1382/1962), 2/182-183; Ebü Bekr Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, thk. Mahmûd Muhammed Abduh (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419/1998), 3/117; Ebü'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî el-Ahfeş el-Evsat, *Me'âni'l-kur'ân*, thk. Hüdâ Mahmûd Karâa (Kahire: Mektebetü'l-Hâneci, 1411/1990), 2/439; Ebü Muhammed Abdullâh b. Müslim İbn Kuteybe, *Ğarîbü'l-kur'ân*, thk. Seyyid Ahmed Sakr (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1398/1978), 494; Ebü Muhammed Sehl et-Tüsterî, *Tefsîru't-Tüsterî*, thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002), 132; Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türki (Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001), 20/84-87; Ebü İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc, *Me'âni'l-kur'ân ve İ'râbü'ih*, thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî (Beyrut: Âlemül Kütüb, 1408/1988), 4/331; Ebü Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-kur'ân*, thk. Mecdî Bâslûm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1426/2005), 8/624-626; Ebü Ca'fer Ahmed b. Muhammed en-Nehhâs, *Me'âni'l-kur'ân*, thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî (Mekke: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, 1410/1990), 6/109-113; Ebü Ömer ez-Zâhid Muhammed b. Abdilvâhid b. Ebî Hişâm el-Bâğdâdî el-Bâverdî Gulâmu Sa'leb, *Yâkûtetü's-Sîrât fî Tefsîri Ğarîbi'l-kur'ân*, thk. Muhammed b. Ya'kûb et-Türkiştânî (Medine: Mektebetü'l-U'lûm vel' Hikem, 1423/2002), 439-440; Ebü Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-kur'ân*, thk. Muhammed Sâdik Kamhâvî (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Turâş, 1405/1985), 5/257-258; Ebü'l-Leys es-Semerkindî, *Tefsîru's-Semerkindî*, thk. Ali Muhammed Muavvad (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413/1993), 3/135-136; Ebü Abdillâh İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-kur'ânî'l-Azîz*, thk. Ebü Abdillâh Hüseyin İbn 'Ukâşe, Muhammed Mustafa el-Kenz (Kahire: el-Fârûku'l-Ħadîse, 1423/2002), 4/89; Ebü Bekr Muhammed b. el-Hasen İbn Fûrek, *Tefsîru İbn Fûrek*, haz. Âtif b. Kâmil b. Sâlih Buhârî (Suudi Arabistan: Câmîatu Ümmi'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1430/2009), 281-284; Ebü İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *El-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-kur'ân*, thk. Heyet (Cidde: Dâru't-Tefsîr, 1436/2015), 22/526-531; Ebü Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib, *El-Hidâye İlä Bulûġi'n-Nihâye*, thk. Heyet (Şarika, Birleşik Arap Emirlikleri: Mecmû'atu Buhûşî'l-Kitâb ves-Sunne, 1429/2008), 10/6240-6244; Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâveridî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, thk. Seyyîd b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1412/1992), 5/92-94; Ebü'l-Hasen el-Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Safvân Adnân Dâvûdî (Dimeşk: Dâru'l Kalem, 1415/1995), 2/923; Ebü Bekr Abdülkâhir el-Cürçânî, *Derecû'd-Dürer fî Tefsîri'l-Âji ve's-Suver*, thk. Velîd b. Ahmed b. Sâlih el-Huseyn, İyâd Abdüllatif el-Kaysî (Britanya: Mecelletül Hikme, 1429/2008), 4/1486; Ebü'l-Hasen Alî b. Faddâl el-Mücâşiî, *en-Nüket fî'l-kur'ânî'l-Kerîm*, thk. Abdullah Abdülkâdir et-Tavîl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1428/2007), 426-428; Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbar es-Sem'ânî, *Tefsîrü'l-kur'ân*, thk. Ebü Temîm Yâsir b. İbrâhîm - Ebü Bilâl Ganîm b. Abbas (Riyad: Dâru'l Vatan, 1418/1997), 4/439-440; Ebü'l-Kâsım Tâcülkurrâ el-Kirmânî, *Ğarâ'ibü't-Tefsîr ve 'Acâ'ibü't-Te'vîl*, thk. Şemrân Serkâl Yûnus el-İclî (Cidde & Beyrut: Dâru'l Kible li's-Sekâfeti'l İslâmiyye & Müessesetu Ulûmi'l-Kur'ân, trs.), 2/998-1000; Ebü Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *Me'âlimü't-Tenzîl*, thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. (Riyad: Dâru Tayyibe, 1414/1993), 7/88-90; Ebü Bekr İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-kur'ân*, thk. Muhammed Abdül-Kâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003), 4/65-68; Ebü Hafs Necmüddîn en-Nesefî, *et-Teysîr fî't-Tefsîr*, thk. Mâhir Edîb Habûş (İstanbul & Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 1440/2019), 12/494-500; Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an Ħakâ'iki Ğavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdül-Mevcûd - Ali Muhammed Muavvad (Riyad: Mektebetü'l-'Ubikân, 1418/1998), 5/263-267; Ebü Muhammed Abdülhak İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001), 4/503-504; Mahmûd b. Ebü'l-Hasen en-Nisâbüri, *İcâzü'l-Beyân 'an Me'âni'l-kur'ân*, thk. Hanîf b. Hasan el-Kâsimî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1415/1994), 2/712; Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdül-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdül-Rezzâk el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l Kütübül 'Arabî, 1422/2001), 3/570-572; İbnü'l-Feres el-Endelüsî, *Ahkâmü'l-kur'ân*, thk. Selahaddîn Ebü 'Afîf (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1427/2006), 3/457-458.

⁶ bk. Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 3/644; Ferrâ', *Me'âni'l-kur'ân*, 2/404-5; Semerkandî, *Tefsîru's-Semerkindî*, 3/135.

- a) Râzî dışındaki müfessirler, 32. âyette: “...*Nihayet perde arkasına gizlendi.*” (*حَتَّى تَوَارَتْ*) şeklinde geçen ibaredeki gizlenen şeyin *güneş* olduğunu ifade etmektedirler. Râzî ise buna itiraz ederek gizlenenin *atlar* olduğunu söylemektedir.
- b) Yine Râzî dışındaki müfessirlerin tamamı Hz. Süleymân'ın, Rabbini zikretmeyi, ikinci namazını ya da kendisine has nafile bir ibadeti îfâ edemediğini belirtmişlerdir. Oysa Râzî bu görüşe şiddetle karşı çıkmaktadır.
- c) 33. âyetteki *mesh* kavramına, müfessirlerden beş tanesi *okşamak / sıvazlamak* manası verirken diğerleri *kesmek* anlamını tercih etmişlerdir.

Buraya kadar ifade edilen bilgilerle genel bir çerçeve çizilmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonraki başlıklarında, öncelikle delil olarak kullanılan rivâyetlerin sıhhat durumu ortaya koyulacaktır. Ardından âyetlerde geçen önemli kavram ve ibareler üzerinde durularak ilgili görüşler ayrıntılı bir şekilde tartışmaya açılacaktır.

2. SÂD SÛRESİ 31-33. ÂYETLERLE İLGİLİ AKTARILAN RİVÂYETLERİN TAHLİLİ

Sâd sûresi 31-33. âyetlerle ilgili aktarılan rivâyetleri üç grupta mütalaa edebiliriz. Bunlar, *merfû'*, *mevkûf* ve *maktu'* rivâyetlerdir.⁷ Burada, tespit edilebilen *merfû'* ve *mevkûf* rivâyetlerin sened ve metin kritiği yapılmaya çalışılacaktır. İsnad olmayan rivâyetler nazar-ı dikkate alınmayacaktır.⁸ Rivâyetlerde Hz. Süleymân'ın atlarının sayısı, nasıl ele geçirildiği ve çeşitli vasıflarıyla ilgili bilgiler bulunmaktadır.⁹ Değnilmesinde fayda görülmediği için bu tür rivâyetler üzerinde durulmayacaktır. Senedin tâbiinde son bulduğu, Hz. Peygamber'e ya da sahâbeye dayandırılmadığı *maktu'* rivâyetler de değerlendirmeye alınmayacaktır. Çünkü konuyla ilgili bu gibi rivâyetlerin lafızlarında, Hz. Peygamber'den veya sahâbeden alındığına dair herhangi bir ipucu görünmemektedir. Durum böyle olunca tâbiîn halkasındaki âlimin, sözü edilen nakillere ne şekilde ulaştığı konusu müphem kalmaktadır. Bu nakillerin sahâbeden alınmış olma ihtimali ne kadarsa olmama ihtimali de o kadardır. Mesela İbn Ebî Hâtim, tâbiîn âlimlerinden olan İbrâhîm et-Teymî'nin (öl. 92/710-11),¹⁰ Sâd sûresi 31. âyet için şöyle dediğini aktarmaktadır: “(Hz. Süleymân'a arz edilen bu atlar) yirmi bin tane ve kanatlıydılar. Sonra onları boğazladı.”¹¹ İbrâhîm et-Teymî bu bilgiyi ya sahâbeden ya da çağdaşı olan bir başka kişiden duymuştur. Fakat metinde bunun anlaşılabilirliği herhangi bir kayıt mevcut değildir. Bundan dolayı rivâyetin hüccet olduğu söylenemez.¹² Bir âlim olması hasebiyle yorum ve icihadları değerlidir ve itibara alınmalıdır. Fakat söz konusu rivâyette tarihi bir olay aktarılmakta, yararlanmamızı gerektirecek herhangi bir yorum ya da icihad bulunmamaktadır. Tarihin oldukça eski dönemlerinde yaşandığı iddia edilen bu olayın, elbette ki sağlam bir senedle gelmesi ve kimlerden alındığının bilinmesi gerekir. Değilse, üzerine hüküm bina edilebilecek keyfiyete sahip olmamalıdır. Yapılan bu tespitler, tablo 1 için işaret edilen kaynaklarda geçen benzer rivâyetler hakkında da geçerlidir.

⁷ Merfû' kavramı, bir rivâyetin Hz. Peygamber'e (sav) dayandırılmasını ifade eder. Mevkûf, sahâbeye; maktu' da tâbiîne ait söz ve fiillerin bulunduğu rivâyetlerdir. Kavramlarla ilgili bilgi için bk. Abdullah Aydın, “Merfû”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/180-181; Abdullah Aydın, “Mevkuf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/437-438; Mehmet Efendioğlu, “Maktu”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/457-458.

⁸ İsnadın önemine dair bk. Abdülfettâh Ebû Gudde, “İsnad Dindendir”, çev. Kübra Çakmak, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/2 (2017), 145-159.

⁹ Çelebi, *Süleyman (as)'ın İmtihani*, 31-33.

¹⁰ Hakkında bilgi için bk. Salahattin Polat, “İbrâhîm et-Teymî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/357.

¹¹ İbn Ebî Hâtim, *Tefsîru'l-kur'ân'l-Azîm*, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib (Mekke: Mektebetü'l-Bâz, 1419/1998), 10/324.

¹² Maktu' haberlerle ilgili geniş bir değerlendirme için bk. Mustafa Macit Karagözoğlu, *Maktu Hadis ve Delil Değeri*. (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007).

Tespit edilebildiği kadarıyla Hz. Süleymân'ın ikinci namazını ihmal ettiği ya da *mesh* kavramından ne anlaşılması gerektiği ile ilgili rivâyetler, Hz. Peygamber'e (sav), Hz. Ali'ye ve İbn Abbâs'a dayandırılmaktadır. Öncelikle ikinci namazı meselesini konu edinen rivâyetler, daha sonra da *mesh* kavramını içeren rivâyetler ele alınacaktır.

2.1. HZ. SÜLEYMÂN'IN İKİNDİ NAMAZINI KILMADIĞINI BİLDİREN RİVÂYETLER

2.1.1. MERFÛ RİVÂYETLER:

Sened zinciri gösterilen aşağıdaki şemada en sonda bulunan kutucuklar, rivâyete senediyle birlikte yer veren eserleri ifade etmektedir. Bu eserlerde yer alan metinlerde bir takım lafız farklılıkları bulunmaktadır. 1 numaralı eserde yer alan metne göre Hz. Ali, Allah Rasûlü'ne dört şey hakkında soru sormaktadır. Bunlardan dördüncüsü orta namazın (الصلاة الوسطى) hangi namaz olduğudur. Allah Rasûlü bu namaz için: "O, Süleymân aleyhi's-selâmın ihmal ettiği ikinci namazdır (صلاة العَصْرِ)." şeklinde bir ifade kullanmaktadır.¹³ 2 ve 3 numaralı eserlerde ise Hz. Ali, soruldu / suile (سُئِلَ) lafzını kullanarak soru soranın bir başkası olduğunu bildirmiş olmaktadır.¹⁴

Rivâyeti Hz. Ali'den nakleden *el-Hâris* (الحارث) teferrüd etmiş yani rivâyetinde tek kalmıştır. Bundan dolayı rivâyet ferd-i mutlaklıdır.¹⁵ Ayrıca bu râvi yalancılıkla itham edilmiş, hakkında daha başka cerh ifadeleri kullanılmıştır.¹⁶ Dolayısıyla ilgili rivâyet çok zayıftır ve delil olma vasfını taşımamaktadır.

¹³ Bekr ibnû'l-Alâî, *Ahkâmü'l-kur'ân*, thk. Selmân es-Samdî (Dubâi: Câizetu Dubâi, 1437/2016), 2/433.

¹⁴ İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru'l-kur'ânî'l-âzîz*, 1/240; Mâverdü, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, 5/93.

¹⁵ Salahattin Polat, "Ferd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/368-369.

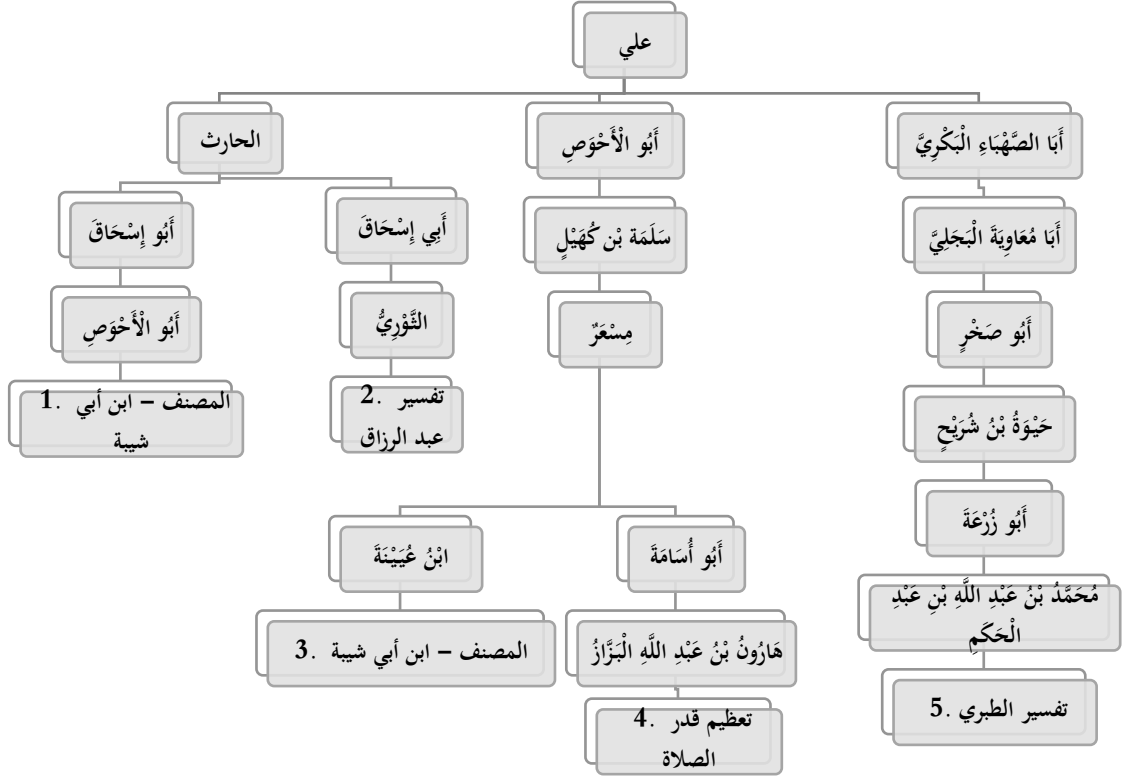
¹⁶ İbn Ebî Hâtîm er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1371/1952), 3/78-79; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963), 1/435-437; İbn Hacer El-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb* (Hindistan: Matba'atu Daireti'l-Ma'ârifî'n-Nizamiyye, 1326/1908), 2/145-147.

2.1.2. MEVKÛF RİVÂYETLER:

İbn Abbâs'tan gelen rivâyetler, ya mülâkî olunmayan tâbiîn halkasından bir râvî ismi verilerek ya da doğrudan İbn Abbâs'a dayandırılarak nakledilmiştir. Bu gibi nakillerin hüccet olmadığı yukarıda ifade edilmeye çalışılmıştı. Dolayısıyla burada yalnızca Hz. Ali'den rivâyet edilen haberler incelenecektir.

Hz. Ali'den Gelen Rivâyetler;

Şemada görüldüğü üzere, 1 ve 2 numaralı rivâyetlerin tâbiîn halkasındaki ortak râvîsi *el-Hâris*'tir.¹⁷ Rivâyet bu iki kaynağa yalnızca *el-Hâris* kanalıyla ulaşmaktadır. Bir önceki başlıkta da ifade ettiğimiz gibi *el-Hâris* çok zayıftır. Dolayısıyla 1 ve 2 numaralı rivâyetler çok zayıf hükmündedirler. Sâd 32'de geçen '*an zikri rabbî*' ifadesi, Hz. Süleymân'ın namazını kılmadığı ya da kendisine has bir ibadeti yerine getirmediği şeklinde anlaşılmıştır. Ulaşılabilen kaynaklar çerçevesinde bu görüşün aksini savunan tek isim Râzî'dir. İşte 3, 4 ve 5 numaralı rivâyetlerde, âyetteki bu ifadeye atıfla Hz. Ali'nin sözleri nakledilmektedir. 3 numaralı rivâyette Hz. Ali: "O, *Dâvud'un oğlunun ihmal ettiği (فَرَطَ فِيهَا)* ikindedir." demektedir.¹⁸ 4 numaralı rivâyette *Dâvud* yerine *Süleymân* ismi geçmektedir.¹⁹ 5 numaralı rivâyet ise diğerlerinden farklıdır. Bu rivâyete göre tâbiîn halkasındaki râvî Hz. Ali'ye orta namazın hangi namaz olduğunu sormaktadır. Yine bu rivâyette (فَرَطَ فِيهَا) yerine (فُتِنَ بِهَا), yani "imtihan edildi" ibaresi yer almaktadır. Ayrıca peygamberin ismi de "*Dâvud'un oğlu*

¹⁷ Ebû Bekr İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef fi'l-Ehâdis ve'l-Âsâr*, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût (Lübnan: Dâru't-Tâc, 1414/1989), 2/245 (No: 8612); Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 3/119.

¹⁸ İbn Ebî Şeybe, *el-Muşannef*, 2/245 (No: 8611).

¹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ el-Mervezî, *Ta'zîmü Kadri's-Şalât*, thk. Abdurrahman Abdülcebbâr el-Füreyvâî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1406/1986), 1/101 (No: 16).

Süleymân” şeklinde geçmektedir.²⁰ Bu bilgilere dayanılarak rivâyetlerde râvi tasarrufu bulunduğu söylenebilir.

3 ve 4 numaralı nakillerin râvileri güvenilir râvidir. Fakat tâbiîn halkasının tek râvisi olan Ebu'l-Ahvas'ın Hz. Ali'den semâi olmadığına yönelik (وقيل إنه لم يسمع منه) nakiller mevcuttur.²¹ Bunun yanında, Sünenü Saîd b. Mansûr isimli eserin muhakkikine göre bu hususta doğru olan semâin varlığıdır. Muhakkik bu tercihini şu şekilde gerekçelendirmektedir: “*Bana göre râcih olan - inşaallah- Hz. Ali'den iştirak etmesidir. Çünkü O (Ebu'l-Ahvas), Hz. Ali'den daha önce vefat eden İbn Mes'ûd gibi kimselerden iştirak etmiştir. Ve bu ikisi de Kûfe'deydiler.*”²² Muhakkiki bu sonuca götüren diğer bir husus, Hatîb el-Bağdâdî'nin (öl. 463/1071) naklettiği rivâyettir. Bu rivâyete göre Ebu'l-Ahvas'ın bizzat kendisi, Hz. Ali ile birlikte Nehrevân Savaşı'nda bulunduğunu belirtmektedir.²³ Fakat Bağdâdî'nin bu rivâyetinde yer alan (الْحَكْمُ بْنُ عَبْدِ الشَّيْبَانِيِّ الْبَصْرِيِّ) el-Hakem b. Abde isimli râvi mestûr²⁴ bir râvidir. Diğer bir râvi olan (أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدٍ بْنِ رَشْدِينَ) Rişdîn, bazılarının yalancılıkla itham ettikleri zayıf bir râvidir.²⁵ Aktardığımız bilgiler doğrultusunda, muhakkikin dayandığı bu delilin zayıf olduğu söylenebilir. Görülebildiği kadarıyla, Ebu'l-Ahvas'ın Hz. Ali'den semâi olduğuna delil kabul edilebilecek bir rivâyet daha bulunmaktadır.²⁶ Bu rivâyetin senedleri şöyledir:

1. Hz. Ali → Ebu'l-Ahvas → Seleme b. Küheyl → Süfyân es-Sevrî
2. Hz. Ali → Ebu'l-Ahvas → Seleme b. Küheyl → Mis'ar → Süfyân es-Sevrî → Muhammed b. Abdillâh b. Yezîd el-Mukrî

Senedlerin ortak râvisi Süfyân es-Sevrî (öl. 161/778) büyük bir fakih ve hadis imamıdır.²⁷ Fakat hakkında olumsuz bazı değerlendirmeler mevcuttur. Mesela hadis aldığı kişilerin güvenilir olup olmadığına bakmadığı belirtilmektedir.²⁸ Tedlîs²⁹ yaptığı yönünde bilgiler de bulunmaktadır.³⁰ Tedlîs yaptığı bilinen bir râvinin -güvenilir olsa da- ‘*an'ane*³¹ ile yaptığı rivâyetler *munkatî* hükmündedir. Sevrî, yukarıda verdiğimiz iki senedde de semâını tasrih etmemiş ve ‘*an'ane* ile rivâyette bulunmuştur. Her ne kadar Sevrî gibi kimi imamların tedlîsi, hadis tarihinde istisnai bir durum olarak değerlendirilmişse de böyle bir değerlendirmenin nesnel bir temeli yoktur. Dolayısıyla bu iki rivâyet zayıf hükmündedir ve Ebu'l-Ahvas'ın Hz. Ali'den semâını kanıtlayabilecek keyfiyete sahip değildir. Sonuç olarak asıl konumuz olan 3 ve 4 numaralı rivâyetler, Ebu'l-Ahvas'ın

²⁰ Taberî, *Câmi' u'l-Beyân*, 20/85.

²¹ Ebû Zü'r'a Veliyyüddîn Ahmed İbnü'l-İrâkî, *Tuhfetü't-Tahşîl fi Zikri Ruvâti'l-Merâsîl*, thk. Abdullah Nevâre (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1419/1999), 251; Yûsuf b. Abdîrrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi Esmâ'ir-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980), 35/22/445; İbn Hacer El-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 8/169.

²² Ebû Osmân Saîd b. Mansûr, *Sünenü Saîd b. Mansûr*, thk. Sa'd b. Abdullah b. Abdülazîz Âl-i Humeyyid (Riyad: Dâru's-Samî'i, 1417/1997), 3/903 (2 Numaralı Dipnot).

²³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beirut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002), 14/231.

²⁴ Mestûr râvilerin rivayetlerinin durumu için bk. Emin Âşıkutlu, “Mestûr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/337-338.

²⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şu'ayb el-Arnâ'ût (Beirut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 34/544.

²⁶ Abdürrezzâk es-San'ânî, *Tefsîru Abdürrezzâk*, 1/360; İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *Tefsîru'l-kur'ân'il-'Azîm*, 2/468.

²⁷ Recep Özdirek - Ali Hakan Çavuşoğlu, “Süfyân es-Sevrî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/23-28.

²⁸ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, thk. Muhammed Osman (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1432/2011), 3/387.

²⁹ Râvinin, hocasından iştirak ettiği bir hadisi ondan duymuş gibi nakletmesi anlamında kullanılan bu terim hakkında geniş bilgi için bk. Bünyamin Erul, “Tedlîs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/262-264.

³⁰ İbnü'l-İrâkî, *Tuhfetü't-Tahşîl fi Zikri Ruvâti'l-Merâsîl*, 130; İbn Hacer El-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406/1986), 244; İbn Hacer El-Askalânî, *Ta'rîfu Ehlî't-Takdîs bi-Merâtibi'l-Mevşûfine Bi't-Tedlîs*, thk. Âsım b. Abdullah el-Kureyvitî (Ummân: Mektebetü'l-Menâr, 1403/1983), 32.

³¹ Bir hadisin muteber hadis alma yollarından olmayan “an” (عن) sığasıyla rivayet edildiğini ifade eden bu terim hakkında geniş bilgi için bk. Abdullah Aydın, “Muan'an”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/324-325.

Hiz. Ali'den semâi olmadığı yönündeki söyleme binaen *munkatî* olma ihtimaline sahiptir. Doğrudan zayıf hükmü verilemediği gibi sahihtir hükmüne de varılamamaktadır. Bu rivâyetle ilgili en doğru tavır tevakkuf etmektir.

5 numaralı rivâyetin tâbiîn halkasında bulunan Ebû Sahbâ' el-Bekrî, görebildiğimiz kadarıyla mechûlü'l-'ayn³² bir râvidir. Yani kendisinden yalnızca -sened zincirinde de görülen- Ebû Muâviye el-Becelî rivâyette bulunmuştur. Fakat İbn Ebî Hâtim, Ebû Sahbâ' el-Bekrî ile ilgili olarak Saîd b. Cübeyr'in ondan rivâyette bulunduğunu belirtmektedir.³³ Söz konusu ettiğimiz râvi - tahminlerimize göre- ismi Süheyb olan başka bir Ebû Sahbâ' el-Bekrî ile karıştırılmaktadır.³⁴ Çünkü İbn Ebî Hâtim, eserinin başka bir yerinde Süheyb'ten de bahsetmekte, Saîd b. Cübeyr ile birlikte Tâvus ve Ebû Madra isimli şahısların Süheyb'ten rivâyette bulduklarını ifade etmektedir. Ayrıca Süheyb'in ismi sorulduğunda, Ebû Zür'a'nın cevabı: "*İbn Abbâs'ın mevlâsı Süheyb'tir. Güvenilirdir.*" şeklinde olmuştur.³⁵ Halbuki mechûlü'l-'ayn şeklinde nitelendirilen Ebû Sahbâ' el-Bekrî'nin ismi ile ilgili sorulan soruya Ebû Zür'a: "*bilmiyorum*" demiştir.³⁶ Ayrıca Ebû Sahbâ' el-Bekrî'nin tercemesine başka bir eserde rastlanmamıştır. Bütün bu mülâhazalardan sonra mechûlü'l-'ayn bir râvi bulunması sebebiyle 5 numaralı rivâyetin zayıf hükmünde olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak değerlendirmeye alınan ve Hiz. Süleymân'ın ikinci namazını kılmadığını bildiren rivâyetlerin, delil değeri taşıyabilecek sahih haberler olmadığı söylenebilir.

³² Adı belli olduğu halde hadis öğrenimi ve öğretimi bilinmeyen râvi hakkında kullanılan bu kavram hakkında bilgi için bk. Emin Aşıkutlu, "Meçhul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/286-288.

³³ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/394.

³⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, thk. Muhammed b. Sâlih b. Muhammed (Riyad: en-Nâşiru'l-Mütemeyyiz, 1440/2019), 5/542.

³⁵ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/444.

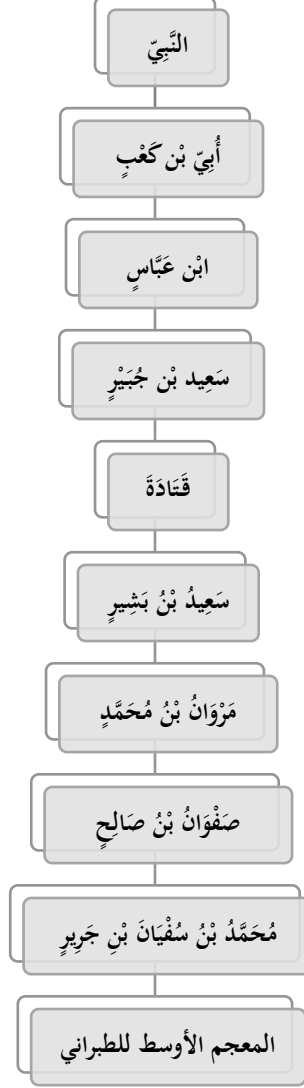
³⁶ İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 9/394.

2.2. HZ. SÜLEYMÂN'IN, ATLARI MESHETMESİYLE İLGİLİ RİVÂYETLER

2.2.1. MERFÛ' RİVÂYETLER:

Bu başlık altında bulabildiğimiz tek rivâyet, et-Taberânî'nin (öl. 360/971) kaydettiği şu nakildir:³⁷

Sened zinciri verilen bu rivâyete göre Hz. Peygamber, Sâd sûresi 33. âyetteki *mesh* kavramını *kesmek* (قَطَعَ) olarak ifade etmektedir. Taberânî rivâyeti naklettikten sonra: “*Bu hadisi Katâde’den yalnızca Saîd b. Beşîr rivâyet etmiştir.*” şeklinde bir değerlendirme yapmaktadır. Saîd b. Beşîr hakkında ihtilaf edilmiştir. Fakat çoğunluğa göre zayıf bir râvidir. Hıfzı hakkında söz söylenmiştir. Ayrıca Katâde’den münker rivâyetleri olduğu kaydedilmektedir.³⁸ Saîd b. Beşîr söz konusu rivâyeti Katâde’den naklettiği için rivâyet münkerdir.

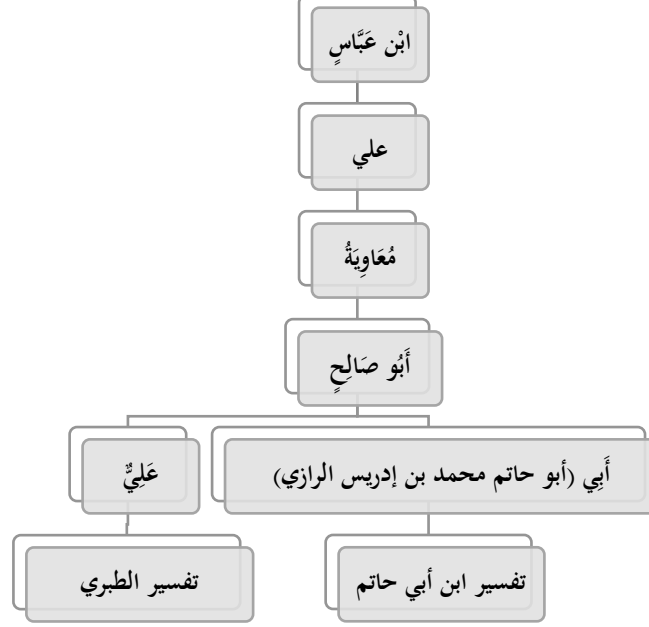
³⁷ Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Evsaf*, thk. Târik b. İvazullah - Abdülmuhsin b. İbrâhim el-Hüseynî (Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1416/1995), 7/108 (No: 6997).

³⁸ Râvi hakkındaki değerlendirmeler için bk. Buhârî, *Târîhu'l-Kebîr*, 4/440; İbn Hacer El-Askalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/10; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, 3/273.

2.2.2. MEVKÛF RIVÂYETLER:

Bu başlık altında Hz. Ali'den gelen ve işaret edilen şartları sağlayan herhangi bir rivâyet bulunamamıştır. İbn Abbâs içinse yalnızca bir rivâyet bulunabilmiştir. Şimdi bu rivâyet değerlendirmeye alınacaktır.

Rivâyeti Taberî ve İbn Ebî Hâtîm tahrîc etmişlerdir. Aralarında ufak bir lafız farkı vardır. İbn Ebî Hâtîm'in tahrîcinde İbn Abbâs, Sâd sûresi 33. âyette geçen “başladı bacaklarını ve boyunlarını meshetmeye” şeklindeki ifade için şöyle demektedir: “Atların yelelerini ve diz arkalarını meshetmeye (sıvazlamaya) başladı.”³⁹ Taberî’de ise İbn Abbâs, bu cümlenin sonunda: “Onlara olan sevgisi sebebiyle (حُبًّا لَهَا)” demektedir.⁴⁰

İbn Abbâs’tan aktaran râvi Ali b. Ebî Talhâ’dır (öl. 143/760).⁴¹ Güvenilir olmakla birlikte İbn Abbâs’ı görmemiştir.⁴² Bu sebeple rivâyet *munkatî* hükmündedir ve zayıftır.

Sonuç olarak bir önceki başlık için söylenenlerin burada da ifade edilmesinde fayda mülâhaza edilmektedir. Değerlendirmeye alınan ve Hz. Süleymân’ın atları mesh etmesiyle ilgili rivâyetlerin, delil değeri taşıyabilecek sahîh haberler olmadığı anlaşılmaktadır.

3. SÂD SÛRESİ 31-33. ÂYETLERDE GEÇEN ÖNEMLİ KAVRAM VE İBARELER

3.1. ‘AŞİYY (عَشِي) KAVRAMI:

Sâd sûresi 31. âyette geçen bu kelime, (ع-ش-ي) ya da (ع-ش-و) kök harflerinden türemiştir. ‘Aşû (عَشَا) şeklindeki fiil olarak kullanımında asıl anlamı: kişinin, yanında hayır ve yol bulacağını umduğu bir ateşin başına gitmesidir.⁴³ İbnü’s-Sikkât (öl. 244/858) bu kullanıma, ateşin başına giden

³⁹ İbn Ebî Hâtîm, *Tefsîru’l-kur’ânî l-Azîm*, 10/3241.

⁴⁰ Taberî, *Câmi u’l-Beyân*, 20/87.

⁴¹ Râvi hakkında bilgi için bk. İsmail Cerrahoğlu, “Ali b. Ebû Talha”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2/386-387.

⁴² İbn Hibbân el-Büstî, *eş-Sikât*, thk. Muhammed Abdülmüid Han (Haydarâbâd: Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmaniyye, 1393/1973), 7/211.

⁴³ Ebû Abdîrrahmân el-Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, thk. Mehdî Mahzûmî - İbrâhim es-Sâmerrâî (Beyrut: Dâru’l-Mektebeti’l-Hilâl, 1408/1988), “aşy”, 2/187.

kişinin gözlerinin zayıf gördüğü bilgisini de eklemektedir.⁴⁴ Zaten aynı kökten türeyen ‘aşvâu’ (عَشَوَاءُ) gecenin karanlığı anlamına geldiği gibi gece körü anlamına da gelmektedir.⁴⁵ Bu fiil, ‘an (عَن) harf-i cerri ile kullanıldığında yüz çevirmek anlamına gelmektedir.⁴⁶ Âşiyeye (عاشية) ise kelebek ve benzeri birçok canlının gece vakti ateşin ışığına gelmiş olma hallerini ifade eder.⁴⁷ Bu kökten türeyen ‘aşşâ (عَشَى) fiili ise deveyi geceleyin otlatmak anlamındadır.⁴⁸ ‘Aşiyiy kelimesi asıl olarak “gündüzün sonu” (آخر النهار) olarak da tanımlanmaktadır.⁴⁹ Buradaki “gündüzün sonu” ifadesinin, ikinci ve akşam arasındaki vakti işaret ettiği kaynaklarda yer almaktadır.⁵⁰

Bu bilgilerden de anlaşılacağı üzere ‘aşiyiy kelimesinin manası devamlı surette, “gündüzün sonu / akşamüzeri”, “gece” ve “karanlık” kavramları etrafında dönmektedir. Fakat Muhammed b. Ahmed el-Ezherî (öl. 370/980); güneş zeval bulduğunda bu vakte ‘aşiyiy dendiğini rivâyet etmektedir.⁵¹ Bunu da Ebû Hüreyre’nin (öl. 58/678) naklettiği sahih senedli bir hadisle delillendirmektedir.⁵² Bu rivâyette özetle Hz. Peygamber, ‘aşiyiy’in iki namazından birisini (إِحْدَى صَلَاتِي الْعِشِيِّ) iki rekât olarak kıldırması ve selam vermiş; sahâbe, dört rekât olan bu namazın neden iki rekât kıldırıldığı hususunda meraklanmış ve içlerinden birisi, namaz mı kısaldı diyerek bunu Hz. Peygambere bildirmişti. Hz. Peygamber, gerçekten iki rekât kıldırıp kıldırmadığını diğerlerine sormuş ve onların da aynı cevabı vermesi üzerine iki rekât daha kıldırarak namazı tamamlamıştı. Çeşitli varyantlarda bu namazın öğle ya da ikinci olduğu geçmektedir. Bu nakillere göre ‘aşiyiy kelimesinin öğle ve sonrası için de kullanıldığı, böyle bir anlamının da bulunduğu söylenebilir. Fakat rivâyette yer alan ‘aşiyiy’in iki namazından birisi şeklindeki ibare için, kimi varyantlarda Ebû Hüreyre’den rivâyet eden râvinin bu namazın hangisi olduğunu unuttuğu,⁵³ kiminde Ebû Hüreyre’nin öğle ya da ikinci olduğunu belirttiği,⁵⁴ kiminde ise ‘aşiyiy kelimesi geçmeden, sadece öğle namazı⁵⁵ ve sadece ikinci namazı⁵⁶ olduğu ifade edilmektedir. Bir diğer varyantta, ‘aşiyiy yerine nehâr (إِحْدَى صَلَاتِي النَّهَارِ) ifadesi kullanılmakta ve namazın da öğle veyahut ikinci olduğu geçmektedir.⁵⁷ Ebû Hüreyre ya da sonraki halkalarda bulunan râvilerin, bu namazın hangisi olduğu hususunda bir tereddüt yaşadıkları ortadadır. Ayrıca yukarıda ifade edildiği üzere kimi varyantlarda ‘aşiyiy kelimesi hiç geçmemektedir. Bu durum, akıllara râvi tasarrufunu getirmekte

⁴⁴ İbnü’s-Sikkît, *İşlâhu’l-Mantık*, thk. Muhammed Mer’ab (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâs, 1423/2002), 148.

⁴⁵ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, “aşy”, 2/187-188.

⁴⁶ Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü’l-Luğa*, thk. Muhammed Mer’ab (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâs, 1422/2001), “aşy”, 3/37.

⁴⁷ Ezherî, *Tehzîbü’l-Luğa*, “aşy”, 3/36.

⁴⁸ İbn Düreyd, *Cemheretü’l-Luğa*, thk. Remzî Münîr el-Ba’lebekkî (Beyrut: Dâru’l-İlm el Melâýîn, 1407/1987), “ş’av”, 2/872.

⁴⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, “aşy”, 2/188; İbn Düreyd, *Cemheretü’l-Luğa*, “ş’av”, 2/872; Ezherî, *Tehzîbü’l-Luğa*, “aşy”, 3/38; Ebû’l-Hüseyn Ahmed İbn Fâris, *Mu’cemü Mekâyîsi’l-Luğa*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Beyrut: Dâru’l Fikr, 1399/1979), “aşv”, 4/322.

⁵⁰ Neseî, *et-Teyşîr fi’t-Tefsîr*, 12/494; Ebû Abdillâh (Ebû’l-Fazl) Fahrüddîn er Râzî, *Mefâtihu’l-Ğayb* (Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1401/1981), 26/204.

⁵¹ Ezherî, *Tehzîbü’l-Luğa*, “aşy”, 3/38.

⁵² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el Buhârî, *el-Câmi’ u’ş-Şaḥîhu’l-Müsned min Ḥadîsi Resûlillâh Şallallahü ‘aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyâmih*, thk. Mustafâ Dîb el-Begâ (Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993), 1/182 (No: 468); Ebû’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *El-Câmi’ u’ş-Şaḥîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî (Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1374/1955), 1/403 (No: 573); Ebû Muhammed Abdullâh İbnü’l-Cârûd, *el-Müntekâ Mine’s-Süneni’l-Müsne’ an Resûlillâh Şallallahü ‘aleyhi ve Sellem*, thk. Ebû İshak el-Huveynî (Kahire: Dâru’t-Takvâ, 1428/2007), 99 (No: 269).

⁵³ Buhârî, *Şaḥîhu’l-Buḥârî*, 1/182 (No: 468).

⁵⁴ Müslim b. el-Haccâc, *Şaḥîh-i Müslim*, 1/403 (No: 573).

⁵⁵ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *el-Müsne’*, thk. Muhammed b. ‘Abdî’l-Muhsin et-Türkî (Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999), 4/110 (No: 2474); Buhârî, *Şaḥîhu’l-Buḥârî*, 1/252 (No: 683); Müslim b. el-Haccâc, *Şaḥîh-i Müslim*, 1/404 (No: 573).

⁵⁶ Ebû Abdillâh Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa’*, thk. Muhammed Mustafa el-A’zamî (Birleşik Arap Emirlikleri: Müessesetu Zâyid b. Sultân, 1425/2004), 2/128 (No: 310); Müslim b. el-Haccâc, *Şaḥîh-i Müslim*, 1/404 (No: 573).

⁵⁷ Mâlik b. Enes, *el-Muvaṭṭa’*, 2/129 (No: 311).

ve 'aşıyy lafzının rivâyete hangi halkada dahil olduğu belirsiz görünmektedir. Aslında 'aşıyy kelimesinin, güneşin zevalinden batışına kadarki vakti işaret ettiğini bildiren müfessirler de bulunmaktadır.⁵⁸ Bu müfessirler, muhtemelen ilgili rivâyetlere ve örfi kullanımlara dayanarak böyle bir sonuca ulaşmışlardır. Halbuki İbn Fâris (öl. 395/1004) 'aşıyy kelimesinin, güneşin zevalinden batışına kadarki vakti işaret ettiği görüşünü zayıf bulmaktadır.⁵⁹

Sözlüklerden, rivâyetlerden ve müfessirlerin açıklamalarından çıkan sonuca göre şu söylenebilir: 'Aşıyy kelimesi -genel kabule göre- hem ikinci ile güneşin batışı arasındaki zaman dilimini hem de gecenin ilk bölümünü işaret etmektedir. Fakat bu yaklaşımın, Kur'ân'ın kullanımıyla örtüşmediği söylenebilir. Bu tespitten sonra Kur'ân'ın 'aşıyy kelimesini nasıl ve hangi anlamda kullandığına bakmak yerinde olacaktır.

Kur'ân'da (ع-ش-و) ya da (ع-ش-ي) kökünden türediği belirtilen üç kelime geçmektedir. Birincisi, 'Aşâ (عَشَاءَ- يَعْشُو- عَشُو- عَشُو) fiilinin muzâri formudur. Zuhurif sûresi 36. âyetin baş tarafında (وَمَنْ) 'Aşâ (عَشَاءَ- يَعْشُو- عَشُو- عَشُو) fiilinin muzâri formudur. Zuhurif sûresi 36. âyetin baş tarafında (وَمَنْ)

Burada, yüz çevirmek şeklinde meallendirilen kısım, "men y'aşu 'an (مَنْ يَعْشُ عَنْ)" kullanımındadır. Yukarıda da ifade edildiği üzere bu fiil 'an harf-i cerri ile kullanıldığında yüz çevirmek anlamına gelmektedir.

İkincisi, Yûsuf sûresi 16 ve Nûr sûresi 58. âyetlerde geçen 'işâ (عِشَاءً) kelimesidir ve gecenin karanlığının ilk kısmı, güneşin batışından fecre kadar olan kısım, yatsı namazının vakti gibi anlamlara gelmektedir.⁶⁰

Üçüncüsü ise bu başlık altında incelediğimiz 'aşıyy (عَشِيٍّ) kelimesidir. Kur'ân'da, on tanesi eril⁶¹ bir tanesi dişil⁶² formda olmak üzere on bir kez geçmektedir. Dişil formda geldiği Nâzi'ât sûresi 46. âyet şöyledir: "Onu (kıyameti) gördüklerinde sanki onlar (dünyada) bir 'aşıyye ya da onun duhâsı kadar kalmışlardır." (كَانَهُمْ يَوْمَ يَرَوْنَهَا لَمْ يَلْبُثُوا إِلَّا عَشِيَّةً أَوْ ضُحِيَّةً). Buradaki duhâ kelimesinin kök anlamı, bir şeyin görünür ve aşikâr olmasıdır.⁶³ Dahv (الضُّحَى) gündüzün yükselmesi, duhâ (ضُحَى) ise bu durumun biraz sonrasını ifade eder.⁶⁴ Yani güneşin tam anlamıyla görünür hale geldiği ve ışığın yakıcı bir hal aldığı vakte duhâ denir.⁶⁵ Duhâ kelimesi Kur'ân'da, bu âyet haricinde iki ayette daha muzâf konumunda gelmektedir. Bunlar; "Göğün Duhâsı"⁶⁶ ve "Güneşin Duhâsı"⁶⁷ şeklindeki kullanımlardır. İkisinde de aydınlık ve ışık manasındadır. Konumuz olan Nâzi'ât sûresi 46. âyette ise "aşıyye ya da onun duhâsı" (عَشِيَّةً أَوْ ضُحَاهَا) şeklinde gelmektedir. Âyette bulunan

⁵⁸ Zeccâc, *Me'âni'l-Kur'ân ve l-râbüh*, 4/31; Tâcülkurrâ el-Kirmânî, *Garâ'ibü't-Tefsîr ve 'Acâ'ibü't-Te'vîl*, 2479; İbnü'l-Arabî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, 4/65; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*, 3/570.

⁵⁹ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luğa*, "aşv", 4/322.

⁶⁰ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, "aşv", 2/188; Ezherî, *Tehzîbü'l-Luğa*, "aşv", 3/38; İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luğa*, "aşv", 4/322.

⁶¹ Âl-i İmrân 3/41; En'âm 6/52; Kehf 18/28; Meryem 19/11, 62; Rûm 30/18; Sâd 38/18, 31; Mü'min 40/46, 55.

⁶² Nâziât 79/46.

⁶³ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyîsi'l-Luğa*, "dhy", 3/391.

⁶⁴ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, "dhv", 3/265.

⁶⁵ Mehmet Şener, "Kuşluk Namazı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/475-476.

⁶⁶ Nâziât 79/29.

⁶⁷ Şems 91/1.

“onun *duhâsı*” (ضحاها) ibaresindeki “O” (ها) zamiri ‘*aşiyeye*’ dönmektedir. Dolayısıyla mana “*aşiyenin duhâsı*” şeklinde ifade edilebilir. ‘*Aşiyeye*, gündüzün son kısmı ve geceyle ilgiliyken *duhâ* gündüzün ilk kısmı ve aydınlıkla ilgilidir. Dolayısıyla “*aşiyeye ya da onun duhâsı*” tabirinden ne anlaşılması gerektiği hususu tartışmaya açıktır. Zira bu bilgiler ışığında, ‘*aşiyenin duhâsı*’ olmamalıdır. Yahyâ b. Ziyâd el- Ferrâ’ (öl. 207/822), ‘*aşiyenin duhâsı*’ olmadığı şeklinde bir itirazdan bahsetmektedir. Bu itiraza, âyetteki kullanımın Arap kelimelerinde açık bir durum olduğunu belirterek cevap verdikten sonra, “sana ‘*aşiyeye*’de veya onun sabahında geleceğim” (آتیک العشية أو غداتها) şeklindeki bir örneği zikretmektedir. Verdiği örnekte kastedilenin, gündüzün sonu ve başı olduğunu belirten Ferrâ’, ilgili âyetin de aynı manada anlaşılması gerektiğini belirtmiş olmaktadır.⁶⁸ Taberî de bu minvalde açıklamalarda bulunmaktadır.⁶⁹ İbn Atıyye el-Endelüsî (öl. 541/1147), her iki kavramın da gündüzün iki ucu olması açısından, biri zikredildiğinde diğere zafesini Kur’ân’ın icâzı olarak değerlendirmiştir.⁷⁰

‘*Aşiyeye*’ kelimesi, makalemizin konusu olan Sâd sûresi 31. âyet hariç diğer bütün eril kullanımlarda ise muhakkak karşıt ve bütünleyici anlamda bir kelimeyle birlikte gelmektedir. Bunlar, *İbkâr* (إبكار), *Bükra* (بُكْرَة), *Gadât* (عَدَاة), *Ġuduvv* (عُدْوُ), *Tuzhirûn* (تُظْهِرُونَ) ve *İşrâk* (إِشْرَاق) kelimeleridir.

İbkâr ve *bükra*; (ب-ك-ر) kökünden türeyen ve aynı anlama gelen iki kelimedir. Bu kök, asıl olarak bir şeyin ilki ve başlangıcını ifade eder.⁷¹ *İbkâr* ve *bükra* kelimeleri vakit bildirmekte ve bu açıdan *gadât* kelimesiyle açıklanmaktadır.⁷² Dolayısıyla *gadât* kelimesinin manasına bakılması gerekmektedir. (غ-د-و) kökünden türeyen *gadât* kelimesi gündüzün ilk kısmını ifade eder.⁷³ Araplarda gündüz (النَّهَار), fecr-i sadığın doğuşundan güneşin batışına kadar olan vaktin adıdır.⁷⁴ Dolayısıyla *gadât* kelimesi için fecr-i sadık ile güneşin doğuşu arasındaki zaman, yani sabah namazı vaktidir denebilir. Zaten sabah namazı için “*Salâtu’l- Ġadât*” (صلاة الغداة) terkihi kullanılabilir.⁷⁵ *İbkâr* ve *bükra* kelimelerinin kök manasının, bir şeyin ilki ve başlangıcı olduğu da hatırlanacak olursa bu kelimelerin anlamının da sabah namazı vakti, sabahın erken vakti olduğu söylenebilir. *Ġuduvv* da aynı anlamdadır.

Tuzhirûn; (ظ-ه-ر) kökünden *if âl* babında muzâri fiilin çoğul eril kipidir. Anlamı, öğle vaktine girmektir.⁷⁶

İşrâk ise (ش-ر-ق) kökünden *if âl* babında mastardır. Güneşin ortalığı aydınlatmaya başladığı an için kullanılır.⁷⁷

⁶⁸ Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, 3/234.

⁶⁹ Taberî, *Câmi’ u’l-Beyân*, 24/101.

⁷⁰ İbn Atıyye el-Endelüsî, *el-Muḥarrerü’l-Vecîz*, 5/435.

⁷¹ Ezherî, *Tehzîbü’l-Luġa*, “bkr”, 10/127; İbn Fâris, *Mu’cemü Meḳâyîsi’l-Luġa*, “bkr”, 1/287.

⁷² bk. Bir önceki dipnot.

⁷³ Ebü’l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal er-Râġib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ġarîbi’l-Kur’ân*, thk. Safvân Ahmed Dâvûdî (Dimaşk: Dâru’l Kalem, 1412/1992), 603.

⁷⁴ İbn Fâris, *Mu’cemü Meḳâyîsi’l-Luġa*, “nhr”, 5/362.

⁷⁵ Ebû Hilâl el-Askerî, *el-Furûku’l-Luġaviyye*, thk. Beytullâh Beyât (Kum: Müessesetü’n-Neşri’l-İslâmî, 1416/1995), 383.

⁷⁶ İbn Fâris, *Mu’cemü Meḳâyîsi’l-Luġa*, “zhr”, 3/471.

⁷⁷ İbn Fâris, *Mu’cemü Meḳâyîsi’l-Luġa*, “şrk”, 3/264; Râġib el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ġarîbi’l-Kur’ân*, 451.

'Aşiyiy kelimesiyle aynı âyette yer almamakla birlikte, bu kelimenin anlaşılmasında katkı sağlayacağı düşünülen iki kavramın daha ele alınması gerekmektedir.

Bunlardan ilki 'Asîl (أَصِيل) kavramıdır. Çoğulu 'Âsâl (آصال) şeklindedir. Kelimeye 'aşiyiy anlamı verildiği gibi⁷⁸ güneşin batışı ya da bundan biraz önceki zamanı ifade ettiği de zikredilmektedir.⁷⁹ Kur'an'da 'asîl kelimesi *bükra* ile birlikte kullanılmış,⁸⁰ 'âsâl ise *ğuduvv* ile beraber gelmiştir.⁸¹ İşaret edilen bu beraber kullanımlar, tıpkı 'aşiyiy'de olduğu gibi karşıt ve bütünleyici bir anlam örgüsüne sahiptir.

İkincisi ise *Mesâ'* (مَسَاء) kavramıdır. Kur'an'da aynı kökten yalnızca Rûm sûresi 17. âyette *tumsûne* (تَمْسُونَ) şeklinde fiil formunda gelmektedir.⁸² Bu fiilin manası *mesâ'* vaktine girmektir ve *mesâ'* sözlüklerde, öğle namazından akşam namazına ya da gecenin yarısına kadar olan vakit,⁸³ gece,⁸⁴ ikinci vaktinden bir müddet sonrası⁸⁵ ve sabah vaktinin zıttı⁸⁶ olarak tanımlanmaktadır. Sabah vaktinin manası ise gündüzün ilk kısmı⁸⁷ ve aydınlığı⁸⁸ şeklinde verilmektedir. Görüldüğü üzere kelimeye birbirinden çok farklı anlamlar yüklenmiştir. Bunlardan hangisinin daha doğru olduğunu tespit edebilmek için -siyak sibak bütünlüğü içerisinde- işaret edilen ayete bakılması gerekmektedir.

Rûm 17-18: "*Mesâ' vaktine girdiğinizde ve sabah vaktine girdiğinizde Allah'ı tesbih edin. Göklerde ve yerde hamd onundur, 'aşiyiy'de ve öğle vaktine girdiğinizde de tesbih edin.*"

Görüldüğü üzere 18. âyette *öğle vaktine girildiği zamandan* bahsedilmektedir. Dolayısıyla *mesâ'* için öğle vaktinden itibaren başlayan zaman dilimi tanımlaması pek doğru görünmemektedir. Zira bu yaklaşım ayetlerde anlamsız bir tekrarın bulunduğu izlenimi vermektedir. Ayrıca müfessirlerin büyük çoğunluğuna göre *mesâ'*, akşam namazı ile yatsının son vaktini kapsamaktadır. *Mesâ'* kavramının sabahın zıttı olduğu bilgisi de hatırlanacak olursa, güneşin batışıyla birlikte başlayan bir vakti işaret ettiği söylenebilir.

Bu analizden sonra 'Aşiyiy kelimesini daha doğru anlaşılabilmesi için incelenen ilgili kavramlar, Kur'an'daki kullanımlar ve sözlüklerden edinilen bilgilere göre kısaca şu cümlelerle tanımlanabilir:

İbkâr-Bükra = Ğadât-Ğuduvv = Sabâh: Fecr-i sadıktan güneşin doğuşuna kadar olan vakit.

İşrâk: Güneşin doğup ortalığı aydınlatmaya başladığı vakit.

Duhâ: Güneşin tam anlamıyla görünür hale geldiği ve ışığının yakıcı bir hal aldığı vakit.

Tuzhirûn: Öğle vaktine giriş.

'Asîl-'Âsâl: Güneş batmadan biraz önceki vakit.

⁷⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 2/83; Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, "esl", 7/156.

⁷⁹ İbnü's-Sikkît, *el-Elfâz*, thk. Fahrüddîn Kabâvah (Beyrut: Mektebetü'lübnân Nâşirûn, 1419/1998), 295; İshak b. İbrâhîm el-Fârâbî, *Divânü'l-Edeb*, thk. Ahmed Muhtâr Ömer (Kahire: Müessesetü Dâru's-Ş ub, 1424/2003), 4/185.

⁸⁰ Furkân 25/5; Ahzâb 33/42; Fetih 48/9; İnsân 76/25.

⁸¹ A'râf 7/205; R'ad 13/15; Nûr 24/36.

⁸² Rûm 30/17.

⁸³ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-'Ayn*, "msy", 7/323.

⁸⁴ İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Luğa*, 2/1074.

⁸⁵ Askerî, *el-Furûku'l-Luğaviyye*, 383.

⁸⁶ İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *eş-Şihâh*, thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr (Beyrut: Dâru'l-İlm el Melâyîn, 1407/1987), 6/2492; İbn Fâris, *Mu'cemü Me'âyisi'l-Luğa*, 5/321.

⁸⁷ İbn Manzûr, *Lisânü'l-'Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1993), 2/502.

⁸⁸ İbn Fâris, *Mu'cemü Me'âyisi'l-Luğa*, 3/328.

Mesâ': Gün batımı ve yatsının son vakti arasındaki zaman dilimi.

Şimdi bu kavramların '*aşiyy* kelimesiyle doğrudan ya da dolaylı olarak nasıl bir anlam ilişkisi kurduklarına bakılması gerekmektedir.

Âl-i İmrân 41: "...*Rabbini çokça zikret, 'Aşiyy'de ve İbkâr'da tesbih et!*"

Meryem 11: "...(*Zekeriyyâ*), *Bükra'da ve 'Aşiyy'de tesbih etmelerini onlara işaret etti.*"

En'âm 52: "*Gâdât ve 'Aşiyy'de dua edenleri kovma!..*"

Mü'min 46: "*Öyle bir ateş ki ona, Ğuduvv'da ve 'Aşiyy'de arz olunacaklar...*"

Bu dört âyette görüldüğü üzere '*aşiyy* kelimesi, az önce tanımları verilen eş anlamlı dört kavramla karşıt ve bütünlüyci bir bağlamda kullanılmaktadır. Yalnızca bu dört âyetten yola çıkarak '*Aşiyy* kelimesinin, öncesi ya da sonrasıyla birlikte güneşin batışıyla alakalı olduğu söylenebilir.

Sâd 18: "...*'Aşiyy'de ve İsrâk'ta tesbih ederler.*"

İsrâk kavramının manası hatırlanacak olursa buradaki karşıt ve bütünlüyci kullanımdan, '*aşiyy* kelimesinin güneşin batışı ve az öncesini işaret ettiği söylenebilir. Bu söylenenle birlikte bir önceki yaklaşım daraltılmış ve çerçeve daha da belirginleştirilmiş olmaktadır. Aşağıdaki âyette bu durum çok daha net bir şekilde görülecektir.

İnsân 25: "*Bükra'da ve 'Asîl'de Rabbini zikret!*"

'*Asîl* kavramının anlamı, güneş batmadan biraz önceki vakit olarak tespit edilmişti. İnsân sûresi 25. âyetteki bu kullanım, Meryem sûresi 11. âyetteki "*Bükra'da ve 'Aşiyy'de*" şeklindeki kullanımın hemen hemen aynıdır. Dolayısıyla Yahyâ b. Sellâm'ın da (öl. 200/815) belirttiği üzere '*asîl* ve '*aşiyy* kelimelerinin eş anlamlı olduğu rahatlıkla söylenebilir.⁸⁹

Bütün bu bilgilerden sonra Kur'ân'da '*Aşiyy* kelimesinin; güneşin batmasından biraz önce başlayan ve batışıyla birlikte sona eren zaman dilimini ifade ettiği söylenebilir. Buna, bir sonraki başlıkta ele alınacak olan Sâd sûresinin 32. âyeti de delil teşkil etmektedir. Bu âyetin son kısmında, *hattâ tevârat bi'l-hicâbi* (حَتَّى تَوَارَتْ بِالْحِجَابِ) ibaresi yer almaktadır. *Perde arkasına gizlendi* mealindeki bu ibarede yer alan *gizlendi* fiilinin faili -tablo 1'de görüleceği üzere- Râzî öncesi tüm müfessirlere göre güneştir. Buradan yola çıkarak 31 ve 32. âyetleri birlikte düşündüğümüzde Hz. Süleymân, kendisine arz edilen atlara olan sevgisini ifade etmiş ve sonrasında güneşin battığından bahsedilmiştir. Dolayısıyla arz olayının gün batımına yakın bir zamanda gerçekleştiği sonucuna varılabilir. '*Aşiyy* kavramı üzerinde ayrıntılı bir şekilde durulmasının sebebi, âyetin doğru anlaşılmasının yolunun, atların arz vaktinin tam olarak tespit edilmesine bağlı olmasıdır.

"...*Bizi, mü'min kullarının birçoğuna üstün kılan Allah'a hamd olsun.*"⁹⁰ diyen; kendisine değerli hediyelerle gelen elçilere: "*Siz bana mal ile yardım mı etmek istiyorsunuz? Allah'ın bana verdiği, size verdiğiinden daha iyidir. Hediyeyle ancak siz sevinirsiniz.*"⁹¹ şeklinde cevap veren; Allah'ın kendisi için: "...*Ne güzel kuldur, hep (Allah'a) yönelirdi.*"⁹² dediği Hz. Süleymân'ın, ikinci namazını gün batımına yakın bir vakte kadar erteleyip, üstüne bu vakitte bir de atlarla vakit geçirerek bu namazı unutmış olması pek makul görünmemektedir. Üstelik namaz ibadeti mü'minler üzerine

⁸⁹ Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şelebî (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004), 1/470. Yahyâ b. Sellâm -biz farklı düşünceler de- eserinin başka bir yerinde '*aşiyy* kavramını, öğle ve ikindiye kapsayan bir zaman dilimi olarak ifade etmektedir. Bk. Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, 1/451.

⁹⁰ Neml 27/15.

⁹¹ Neml 27/36.

⁹² Sâd 38/30.

vakitli olarak yazılmıştır.⁹³ Ayrıca Allah mü'minlerin vasıflarından bahisle, herhangi bir ticaretin ya da alışverişin, kendilerini namazdan ve Allah'ı zikretmekten alıkoymadığını ifade etmektedir.⁹⁴ Vaktini bir hayli geciktirdikten sonra atlarla zaman geçirmek suretiyle ibadetinden geri kaldığı söylenen Hz. Süleymân, bir nevi bu âyette ifadesini bulan durumla yüz yüze bırakılmıştır. Böyle bir yaklaşımın doğru olmadığı belirtilmelidir. Bütün bu mülahazalardan yola çıkılarak Sâd sûresi 31. âyet şu şekilde meallendirilebilir:

“Hani O’na, gün batımına yakın bir vakitte, ön ayaklarından bir tanesini tırnağının uç kısmına dikip de diğer üç ayağı üzerinde duran hızlı koşu atları arz edilmişti.”

Resim 1: Hızlı Koşu Atlarının Âyette İfade Edilen Duruşları ve Gün Batımına Yakın Bir Vakitteki Görüntüleri.

3.2. HUBB (حَب) KAVRAMI:

Sâd sûresi 32. Âyette geçen bu kelime (ح-ب-ب) kök harflerinden türemiştir. İbn Fâris bu kök için üç asıl anlam sıralamaktadır. Konumuzla ilgili olan mana, lüzûm (لُزُوم) ve sebâtır (ثَبَات). Buradaki lüzûm; (حَب) ve (مَحَبَّة) manasında olup *ehabbe* (أَحَبَّ) fiilinden müştaktır. (أَحَبَّهُ) dendiğinde, mana (لُزِمَهُ) olmaktadır.⁹⁵ Bu kullanım, bir şeye ihtiyaç duymak, bağlanmak, yapışmak, zorunlu olmak ve bir yere yerleşmek, sürekli kalmak anlamlarına gelmektedir. Bu kökün, çalışmaya ışık tutan ve az önce tespiti yapılan manayla yakın ilişkili olan diğer bir kök manası ise sözlüklerde nefretin zıttı olarak verilmektedir.⁹⁶ Yapılan tespitler çerçevesinde *hubb* – *ehabbe* kelimelerinin manasının, sevgi / sevmek, bağlanmak ve düşkünlük şeklinde öne çıktığı söylenebilir.

Kur’ân’da bu kökten türeyen çeşitli kelimeler çokça kullanılmaktadır. Tahlilini yapmaya çalıştığımız *hubb* kelimesi dokuz kez, *ehabbe* ise altmış dört kez geçmektedir.⁹⁷ *Hubb* kelimesi, geçtiği bütün âyetlerde sevgi, bağlılık ve düşkünlük anlamlarında kullanılmaktadır. *Ehabbe* fiili ise bu sayılan manalar dışında, İnsân sûresi 27. âyette *tercih etmek* anlamında kullanılmıştır. Âyetin lafzî çevirisi şöyledir: “*Muhakkak ki bunlar, âcile’yi seviyorlar ve ağır bir günü arkalarında bırakıyorlar.*” (إِنَّ هَؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذَرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا). Âyetteki *âcile* (الْعَاجِلَةَ), tefsirlerde

⁹³ NiSâ 4/103.

⁹⁴ Nûr 24/37.

⁹⁵ İbn Fâris, *Mu’cemü Meķâyisi’l-Luĝa*, “hbb”, 2/26.

⁹⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-Ayn*, “hbb”, 3/31; Ezherî, *Tehzîbü’l-Luĝa*, “hbb”, 4/8.

⁹⁷ Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu’cemü’l-Müfehres li-Elfâzî’l-Kur’âni’l-Kerîm* (Kahire: Dâru’l-Kütübi’l-Mısriyye, 1364/1945), 191-192.

genellikle dünya hayatı olarak açıklanmıştır.⁹⁸ *Seviyorlar* şeklinde çevrilen (يُحِبُّونَ) kelimesi *ehabbe* fiilinin çoğuludur ve *tercih ediyorlar / meylediyorlar* manasında anlaşılmalıdır. Bu âyette aslında âhîret hayatının başlangıcı kabul edilen kıyâmet günü ve sonrasının göz ardı edilip bırakılması ve dünya hayatının geçici zevklerine meyledilip tercih edilmesi söz konusu edilmektedir. Bu bilgiler ışığında âyeti şu şekilde meallendirebiliriz: “*Muhakkak ki bunlar, dünya hayatına meylederek tercih ediyor ve çetin bir günü / âhîret hayatını arkalarında bırakarak umursamıyorlar.*”

Hubb – ehabbe kelimeleri Sâd sûresi 32. âyette şöyle kullanılmaktadır: “*Innî ahbebtu hubbe’l-hayri ‘an zikri rabbî.*” (إِنِّي أَحْبَبْتُ حُبَّ الْخَيْرِ عَن ذِكْرِ رَبِّي). Tablo 1 yorumlanırken, buradaki *zıkr* kavramından genellikle ikinci namazının anlaşıldığı ifade edilmişti. Râzî öncesi müfessirlerin büyük bir çoğunluğu, âyetteki *ahbebtu hubbe’l-hayri* ifadesindeki *ahbebtu* fiilini, tercih etmek anlamındaki *âsera* (آثر) fiiliyle açıklamışlardır.⁹⁹ Yine bu müfessirlerin tamamı âyetteki *hayr* kelimesinden maksadın atlar olduğunu ve ‘*an* (عَنْ) harf-i cerrinin ‘*alâ* (علي) anlamında kullanıldığını belirtmişlerdir. Bu yaklaşıma göre “*ahbebtu hubbe’l-hayri ‘an zikri rabbî*” ifadesinin manası: “*Ben at sevgisini, Rabbimi zikretmeye / ikinci namazına tercih ettim.*” şeklinde olmaktadır. Zemahşerî (öl. 538/1144) ise *ahbebtu* fiilini, bir şeyi başka bir şeyin yerine geçirmek anlamındaki *enâbe* (اناب) fiiliyle izah etmiştir.¹⁰⁰ Zemahşerî’ye göre mana: “*Ben at sevgisini, Rabbimi zikretmenin / ikinci namazının yerine koydum.*” mealindedir.

Necmüddîn en-Nesefî (öl. 537/1142) burada, genellikle zayıf kabul edilen görüşler verilirken kullanılan (قيل) ifadesiyle başka bir anlama daha işaret etmektedir. Buna göre *ehabbe* fiili *kaade* (قعد) ve *teahhara* (تأخر) manasındadır. *Kaade* oturmak, gevşek davranmak, vazgeçmek gibi anlamlara gelirken *teahhara* gecikmek, ertelemek, geri kalmak gibi manalar ifade etmektedir. Nesefî’nin işaret ettiği bu yaklaşıma göre âyetin manası: “*Ben at sevgisi sebebiyle Rabbimi zikretmekten / ikinci namazından geri kaldım.*” şeklindedir.¹⁰¹

Râzî, bu sayılan görüşleri ve başka ihtimalleri zikrettikten sonra, *ahbebtu hubbe’l-hayri* ifadesini; “*atları sevmeyi sevdim*” şeklinde izah ederken, “*‘an zikri rabbî*” ibaresini ise “*Rabbimin zikri ve emri sebebiyle...*” manasında açıklamıştır. Buna göre ayetin anlamı: “*Benim bu atlara olan sevgim ve düşkünlüğüm, sırf Rabbimin zikri ve emri sebebiyledir.*” şeklinde olmaktadır. Bu ise Râzî’ye göre en açık anlamdır.¹⁰² Râzî öncesi müfessirleri bu tür açıklamalara iten iki husus bulunmaktadır. Birincisi ayetin gramatik yapısıdır. Zira *hubb* ve aynı kökten türeyen kelimeler, Kur’ân’da başka hiçbir yerde bu yapıda gelmemiş ve ‘*an* harf-i cerri ile kullanılmamıştır. İkincisi ise incelenen söz konusu âyetlerle ilintili olarak rivâyet edilen haberlerdir. Belirtildiği üzere bu rivâyetlerde Hz. Süleymân at sevgisi sebebiyle ibadetini yerine getirememiş ve bundan dolayı atlarını kesmişti. Bu rivâyetler olmasaydı âyetlerin bu şekilde anlaşılması için herhangi bir gerekçe bulunamayacağı

⁹⁸ Mukâtil b. Süleymân, *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*, 4/535; Taberî, *Câmi’u’l-Beyân*, 23/574; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 3/529; İbn Ebî Zemenîn, *Tefsîru’l-kur’ânî’l-Âzîz*, 5/75.

⁹⁹ Ferrâ’, *Me’âni’l-kur’ân*, 2/405; Zeccâc, *Me’âni’l-kur’ân ve l-râbüh*, 4/331; Mâtürîdî, *Te’vîlâtü’l-kur’ân*, 8/624; Semerkandî, *Tefsîru’s-Semerkandî*, 3/135; Vâhidî, *el-Vecîz fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Âzîz*, 923; Mücâşîi, *en-Nüket fî’l-kur’ânî’l-Kerîm*, 427; Begavî, *Me’âlimü’t-Tenzîl*, 7/89; Nesefî, *et-Teysîr fî’t-Tefsîr*, 12/496; Nîsâbü’rî, *İcâzü’l-Beyân ‘an Me’âni’l-kur’ân*, 2/712.

¹⁰⁰ Zemahşerî, *Keşşâf*, 4/92.

¹⁰¹ Nesefî, *et-Teysîr fî’t-Tefsîr*, 12/497.

¹⁰² Râzî, *Mefâtîhu’l-Gayb*, 26/390.

söylenbilir. İkinci bölümde değerlendirmesi yapılan bu rivâyetlerin zayıf olduğu hatırlanacak olursa, âyetleri rivâyetlere göre anlama zorunluluğu olmadığı da anlaşılacaktır.

Buna göre Sâd 32'deki *zikr* kavramı hatırlatma¹⁰³ manasındadır. *Ehabbe* fiili meyletmek ve tercih etmek anlamında, *hubb* ise sevgi manasındadır. 'an (عَنْ) harf-i cerri de *t'alîl* içindir.¹⁰⁴ Yani sebep bildirmektedir. 'an harf-i cerrinin bu kullanımına Tevbe sûresi 114. Âyet örnek olarak verilebilir. Bu âyette şöyle geçmektedir: "İbrâhîm'in babası için yaptığı tevbe, ona verdiği bir söz sebebiyledir..." (وَمَا كَانَ اسْتِغْفَارَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ إِلَّا عَن مَّوْعِدَةٍ وَعَدَّتْهَا إِيَّاهُ...). Âyette, "bir söz sebebiyledir" şeklinde çevrilen kısım; 'an mev'ide (عَنْ مَّوْعِدَةٍ) ibaresidir ve buradaki 'an harf-i cerri *t'alîl* bildirmektedir. Bütün bu izahlara göre Sâd sûresi 32. âyet şöyle meallendirilebilir:

"Atların sevgisine meylederek bu sevgiyi tercih etmiş olmam, şüphesiz Rabbimi hatırlatması sebebiyledir. Nihayet (güneş) perde arkasına gizlendi."

3.3. MESH (مَسَحَ) KAVRAMI:

Sâd sûresi 33. Âyette geçen bu kelime, (م-س-ح) kök harflerinden türemiştir. Bu kökün asıl anlamı, elin veya herhangi bir şeyin başka bir şey üzerinden genişçe ve uzunca geçmesidir.¹⁰⁵ Elin, bir şey üzerinden akarcasına geçmesi şeklinde de tarif edilmiştir.¹⁰⁶ Mecazen şu anlamlarda da kullanılmaktadır. Mesela, meshedilmiş ve sanki bu sebeple dümdüz olmuş bir mekâna (الْمَسْحُ) denir.¹⁰⁷ Yine (مَسَحَ الْمَرْأَةَ) dendiğinde bir kadınla cimâ kast olunur.¹⁰⁸ Konuyla ilintili olan (تَمَسَّحَهُ) gibi *seyf* (سَيْف) yani kılıç kelimesiyle birlikte gelen kullanımlarda ise "boynunu vurmak / kesmek" anlamları vardır.¹⁰⁹ *Mesh* kelimesi Kur'ân'da dört kez geçmektedir.¹¹⁰ Üç tanesi "meshedin" (امْسَحُوا) şeklinde emir kipinde gelirken, bir tanesi "mesh" (مَسَحًا) şeklinde mastardır. Emir kipinde gelen âyetlerde abdest ve teyemmümden bahsedilmektedir. Bu âyetlerdeki *meshedin* emri, ıslak ya da toprağa vurulmuş ellerin, vücutta işaret edilen bölgelere sürülmesi şeklinde anlaşılmalıdır. Bu anlayış, yukarıda ifade ettiğimiz kök anlamla birebir uyumludur ve üzerinde herhangi bir tartışma da mevcut değildir. Master formunda geçtiği âyet ise Sâd sûresi 33. âyettir. Âyetin Arapça lafzı şöyledir: "Ruddûhâ 'aleyye, fetafika meshan bi's-sûki ve'l-'anâk." (رُدُّوْهَا عَلَيَّ فَطَفِّقْ مَسْحًا بِالسُّوْقِ وَالْأَعْنَاقِ). Ruddûhâ'daki hâ zamiri -güneşe döndüğü yönünde yaklaşımlar bulunmakla birlikte- çoğunluğa göre atlara dönmektedir. *Tafika* (طَفِّقْ) kelimesi, muzârî fiilden önce kullanıldığında bir şeyi yapmaya

¹⁰³ Zikr kavramı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Reşat Öngören, "Zikr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/44/409-412.

¹⁰⁴ Ebû Muhammed Cemâlüddîn İbn Hişâm en-Nahvî, *Muğni'l-Libib 'an Kütübî'l-E'ârîb*, thk. Mâzin Mübârek - Muhammed Ali Hamdullah (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1405/1985), 197.

¹⁰⁵ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa*, "msh", 5/322; Râgub el-İsfahânî, *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-kur'ân*, 767.

¹⁰⁶ Saîd b. Muhammed İbnü'l-Haddâd, *Kitâbü'l-Ef'âl*, thk. Hüseyin Muhammed Şeref (Kahire: Müessesetü Dâru's-Ş'ub, 1395/1975), "msh", 4/196.

¹⁰⁷ İbn Fâris, *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa*, "msh", 5/322.

¹⁰⁸ İbnü'l-Haddâd, *Kitâbü'l-Ef'âl*, "msh", 4/196.

¹⁰⁹ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, "msh", 3/156; İbn Düreyd, *Cemheretü'l-Luğa*, "msh", 1/535; Cevherî, *eş-Şihâh*, "msh", 1/404.

¹¹⁰ Nisâ 4/43; Mâide 5/6; Sâd 38/33.

başlamak anlamına gelir.¹³¹ Bu bilgilerden sonra âyetin lafzî çevirisi şu şekilde verilebilir: “*Onları bana geri getirin (dedi ve akabinde) bacaklarını ve boyunlarını meshetmeye başladı.*” Tablo 1 için ifade edilenler hatırlatılacak olursa müfessirlerin çoğunluğu, bu ayetteki *mesh* kavramını *kesmek* olarak açıklamışlardır. Böylece atların boyunları ve bacakları Hz. Süleymân tarafından kesilmiş olmaktadır. Halbuki kesme anlamı mecazdır ve âyette bu mecaza gitmeyi gerektirecek kılıç ve benzeri herhangi bir lafız bulunmamaktadır. Bu yaklaşıma, değerlendirmesi yapılan rivâyetlerin tesir ettiği anlaşılmaktadır. Rivâyetlerde anlatılanların etkisi olmasaydı, *mesh* kavramına kesmek anlamının verilebilmesi için Kur’ânî bir gerekçe bulmak oldukça güçleşecekti. Zira yukarıda da ifade edildiği üzere Kur’ân *mesh* kelimesini asıl manası gereği, ellerin bir şey üzerinde gezdirilmesi ve sıvazlama gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Sıhhati yeterince araştırılmamış rivâyetlere göre yapılan tefsir faaliyetinin ne gibi sonuçlar doğurduğu, bu âyete getirilen klasik yorumlarda bir kez daha görülmüş olmaktadır.

Bu sebeplerden ötürü 33. Âyete verilebilecek en uygun meal şöyle ifade edilebilir:

“Atları bana geri getirin (dedi ve akabinde) bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı.”

SONUÇ

Makalede ortaya konan veriler ışığında Hz. Süleymân’ın, namazını / ibadetini ihmal etmediği gibi atlarının bacak ve boyunlarını da kesmediği rahatlıkla ifade edilebilir. Zira bu minvalde aktarılan rivâyetler, sahih hadiste bulunması gereken kriterleri karşılamadıklarından dolayı bağlayıcı özellikte değildirler. Üstelik ele alınan ‘*aşiyi* ve *mesh* gibi kavramların, makalede tespit edilen Kur’ânî kullanımları bir arada düşünüldüğünde, rivâyetlerde anlatılan hadisenin gerçekleşmiş olma ihtimali oldukça zayıflamaktadır.

Delil değeri taşımayan rivâyetlerin Kur’ân’ın anlaşılması noktasında olumsuz etkileri açık bir şekilde görülmüştür. Bu sebeple, günümüzde ve gelecekte yapılacak tefsir çalışmalarının bu hususa gereken önemi göstermeleri gerekmektedir. Bütün bunların yanında, Kur’ânî bir kavramın, yine Kur’ân’ın mana düzleminde neye tekabül ettiği hususu son derece önemlidir. Kur’ân’dan bağımsız düşünülemez olan her bir ilim dalında bu hususa azami alan ayrılmalıdır.

Bu tespitler ışığında Sâd sûresi 31-33. âyetlere verilebilecek en uygun meal şu şekilde ifade edilebilir:

31. “Hani O’na, gün batımına yakın bir vakitte, ön ayaklarından bir tanesini tırnağının uç kısmına dikip de diğer üç ayağı üzerinde duran hızlı koşu atları arz edilmişti.”

32. “Atların sevgisine meylederek bu sevgiyi tercih etmiş olmam, şüphesiz Rabbimi hatırlatması sebebiyledir. Nihayet (güneş) perde arkasına gizlendi.”

33. Atları bana geri getirin (dedi ve akabinde) bacaklarını ve boyunlarını sıvazlamaya başladı.

¹³¹ Hüseyin Yazıcı, *Örnekleriyle Arapçada Bağlaçlar ve Yapılar* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2013), 181.

KAYNAKÇA

Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-ḳur'ânî'l-Kerîm*. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1364/1945.

Abdürrezzâk es-San'ânî, Ebû Bekr. *Tefsîru Abdirrezzâk*. thk. Mahmûd Muhammed Abduh. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998.

Ahfeş el-Evsat, Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşiî el-Belhî. *Me'âni'l-ḳur'ân*. thk. Hüdâ Mahmûd Karâa. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hâneçî, 1411/1990.

Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. thk. Şu'ayb el-Arnâ'ût. 50 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001.

Askerî, Ebû Hilâl. *el-Furûḳu'l-Lugaviyye*. thk. Beytullâh Beyât. Kum: Müessesetü'n-Neşri'l-İslâmî, 1416/1995.

Âşikkutlu, Emin. "Meçhul". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/286-288. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Âşikkutlu, Emin. "Mestûr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/337-338. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Atik, Bilal. *Kral ve Peygamber Olarak Dâvûd (a.s.) ve Süleyman (a.s.) Kıssalarıyla Verilmek İstenen Mesajlar*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Aydınlı, Abdullah. "Merfû". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/180-181. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Aydınlı, Abdullah. "Mevkuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/437-438. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Aydınlı, Abdullah. "Muan'an". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/326. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

Begavî, Ebû Muhammed el-Ferrâ'. *Me'âlimü't-Tenzîl*. thk. Muhammed Abdullah en-Nemr vd. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1414/1993.

Bekr ibnu'l-Alâî. *Ahkâmü'l-ḳur'ân*. thk. Selmân es-Samdî. 2 Cilt. Dubâi: Câizetu Dubâi, 1437/2016.

Bırışik, Abdulhamit. "Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/281-290. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *el-Câmi'u's-Şaḫîḫu'l-Müsned min Ḥadîsi Resûlillâh Şallallahü 'aleyhi ve Sellem ve Sünenihî ve Eyyâmih*. thk. Mustafâ Dîb el-Begâ. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *Târîhu'l-Kebîr*. thk. Muhammed b. Sâlih b. Muhammed. 12 Cilt. Riyad: en-Nâşiru'l-Mütemeyyiz, 1440/2019.

Cerrahoğlu, İsmail. "Ali b. Ebû Talha". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/386-387. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Cessâs, Ebû Bekr Ahmed b. Alî er-Râzî. *Ahkâmü'l-ḳur'ân*. thk. Muhammed Sâdik Kamhâvî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâş, 1405/1985.

Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *eş-Şihâh*. thk. Ahmed Abdülgafûr Attâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm el Melâyîn, 1407/1987.

Cürcânî, Ebû Bekr Abdülkâhir. *Derecü'd-Dürer fî Tefsîri'l-Âyi ve's-Suver*. thk. Velîd b. Ahmed b. Sâlih el-Huseyn, İyâd Abdüllatîf el-Şaysî. 4 Cilt. Britanya: Mecelletü'l Hikme, 1429/2008.

Çelebi, Şevki. *Sâd Süresi 30-40. Ayetleri Işığında Süleyman (as)'ın İmtihanı*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.

Durmuş, Zülfikar. "Sâd 30-33. Ayetler Bağlamında Hz. Süleyman -Klasik Tefsirlere Eleştirel Bir Yaklaşım-". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18 (2008), 47-65.

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî. *el-Müsned*. thk. Muhammed b. 'Abdi'l-Muhsin et-Türkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1419/1999.

Efendioğlu, Mehmet. "Maktû". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/457-458. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Erul, Bünyamin. "Tedlîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/262-264. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.

Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü'l-Luğa*. thk. Muhammed Mer'ab. 15 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1422/2001.

Fârâbî, İshak b. İbrâhîm. *Dîvânü'l-Edeb*. thk. Ahmed Muhtâr Ömer. 4 Cilt. Kahire: Müessesetü Dâru's-Şub, 1424/2003.

Ferrâ', Yahyâ b. Ziyâd. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Mısıryye, 1386/1966.

Gudde, Abdülfettâh Ebû. "İsnad Dindendir". çev. Kübra Çakmak. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 15/2 (2017), 145-159.

Gulâmu Sa'leb, Ebû Ömer ez-Zâhid Muhammed b. Abdilvâhid b. Ebî Hişâm el-Bağdâdî el-Bâverdî. *Yâkütetü's-Şirât fî Tefsîri Garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed b. Ya'küb et-Türkistânî. Medine: Mektebetü'l-U'lûm vel' Hikem, 1423/2002.

Halîl b. Ahmed, Ebû Abdirrahmân. *Kitâbü'l-Ayn*. thk. Mehdî Mahzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-Hilâl, 1408/1988.

Hatîb el-Bağdâdî. *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 16 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1422/2002.

İbn Atıyye el-Endelüsî, Ebû Muhammed Abdülhak. *el-Muħarrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1422/2001.

İbn Düreyd. *Cemheretü'l-Luğa*. thk. Remzî Münîr el-Ba'lebekkî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm el Melâyîn, 1407/1987.

İbn Ebî Hâtîm. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 13 Cilt. Mekke: Mektebetü'l-Bâz, 1419/1998.

İbn Ebî Hâtîm. *el-Cerh ve't-Ta'dîl*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1371/1952.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr. *el-Muşannef fi'l-Ehâdiş ve'l-Âşâr*. thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. 7 Cilt. Lübnan: Dâru't-Tâc, 1414/1989.

İbn Ebî Zemenîn, Ebû Abdillâh. *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'Azîz*. thk. Ebû Abdillâh Hüseyin İbn 'Ukâşe, Muhammed Mustafa el-Kenz. 5 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Ĥadîse, 1423/2002.

İbn Fâris, Ebû'l-Hüseyin Ahmed. *Mu'cemü Mekâyisi'l-Luğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l Fikr, 1399/1979.

İbn Fûrek, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen. *Tefsîru İbn Fûrek*. haz. Âtîf b. Kâmil b. Sâlih Buhârî. Suudi Arabistan: Câmîatu Ümmî'l-Kurâ, Yüksek Lisans Tezi, 1430/2009.

İbn Hacer El-Askalânî. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dâru'r-Reşîd, 1406/1986.

İbn Hacer El-Askalânî. *Ta'rîfü Ehli't-Taqdîs bi-Merâtibi'l-Mevşûfîne Bi't-Tedlîs*. thk. Âsım b. Abdullah el-Kureyvitî. Ummân: Mektebetü'l-Menâr, 1403/1983.

İbn Hacer El-Askalânî. *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Matba'atu Daireti'l-Ma'ârifî'n-Nizamiyye, 1326/1908.

İbn Hibbân el-Büstî. *eş-Şikât*. thk. Muhammed Abdülmûid Han. 9 Cilt. Haydarâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1393/1973.

İbn Hişâm en-Nahvî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn. *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübî'l-E'ârîb*. thk. Mâzin Mübârek - Muhammed Ali Hamdullah. Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1405/1985.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim. *Ğarîbü'l-ğur'ân*. thk. Seyyid Ahmed Sakr. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1398/1978.

İbn Manzûr. *Lisânü'l-'Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 1414/1993.

İbnü'l-Cârûd, Ebû Muhammed Abdullâh. *el-Müntekâ Mine's-Süneni'l-Müsne'de 'an Resûlillâh Şallallahü 'aleyhi ve Sellem*. thk. Ebû İshak el-Huveynî. Kahire: Dâru't-Takvâ, 1428/2007.

İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec. *Zâdü'l-Mesîr fî 'İlmi't-Tefsîr*. thk. Abdü'r-Rezzâk el-Mehdî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l Kütübü'l 'Arabî, 1422/2001.

İbnü'l-Feres el-Endelüsî. *Ahkâmü'l-ğur'ân*. thk. Selahaddîn Ebû 'Affî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1427/2006.

İbnü'l-Haddâd, Saîd b. Muhammed. *Kitâbü'l-Ef'âl*. thk. Hüseyin Muhammed Şeref. 4 Cilt. Kahire: Müessesetü Dâri's-Ş'ab, 1395/1975.

İbnü'l-Irâkî, Ebû Zür'a Veliyyüddîn Ahmed. *Tuhfetü't-Taşîl fî Zikri Ruvâti'l-Merâsîl*. thk. Abdullah Nevâre. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1419/1999.

İbnü'l-'Arabî, Ebû Bekr. *Ahkâmü'l-ğur'ân*. thk. Muhammed Abdül-Kâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003.

İbnü's-Sikkît. *el-Elfâz*. thk. Fahrüddîn Kabâvah. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1419/1998.

İbnü's-Sikkît. *İşlâhu'l-Mantık*. thk. Muhammed Mer'ab. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, 1423/2002.

Karagözoğlu, Mustafa Macit. *Maktu Hadis ve Delil Değeri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2007.

Kartal, Ataullah. *Kur'an-ı Kerim'de Davud ve Süleyman (as) Kıssaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.

Kurt, Muhammet Sacit. *Kur'an'da Peygamberler ve Günah*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh. *el-Muvatta'*. thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî. 8 Cilt. Birleşik Arap Emirlikleri: Müessesetu Zâyid b. Sultân, 1425/2004.

Ma'mer b. el-Müsennâ, Ebû Ubeyde. *Mecâzü'l-ğur'ân*. thk. Fuat Sezgin. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hânci, 1382/1962.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Te'vîlâtü'l-ğur'ân*. thk. Mecdî Bâslûm. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1426/2005.

Mâverdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *en-Nüket ve'l-'Uyûn*. thk. Seyyîd b. Abdülmaksûd b. Abdürrahîm. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1412/1992.

Mekkî b. Ebî Tâlib, Ebû Muhammed. *el-Hidâye îlâ Bulûğî'n-Nihâye*. thk. Heyet. 13 Cilt. Şarika, Birleşik Arap Emirlikleri: Mecmû'atu Buhûşî'l-Kitâb ves-Sunne, 1429/2008.

Mervezî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Nasr b. Yahyâ. *Ta'zîmü Ğadri's-Şalât*. thk. Abdurrahman Abdülcebbâr el-Füreyvâî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1406/1986.

Mizzî, Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf. *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâ'ir-Ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980.

Moğultay b. Kılıç. *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*. thk. Muhammed Osman. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1432/2011.

Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen. *Tefsîru Mukâtil b. Süleymân*. thk. Abdullah Mahmûd Şehhâte. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâit-Turâş, 1423/2002.

Mücâşî, Ebü'l-Hasen Alî b. Faddâl. *en-Nüket fî'l-ğur'ânî'l-Kerîm*. thk. Abdullah Abdülkâdir et-Tavîl. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1428/2007.

Müslim b. el-Haccâc, Ebü'l-Hüseyn. *el-Câmi'u's-Şahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. 5 Cilt. Kahire: Matbaatu İsâ el-Bâbî el-Halebî, 1374/1955.

Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Me'âni'l-ğur'ân*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. 6 Cilt. Mekke: Câmiatu Ümmi'l-Kurâ, 1410/1990.

Nesefî, Ebû Hafs Necmüddîn. *et-Teysîr fî't-Tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habûş. 15 Cilt. İstanbul & Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 1440/2019.

Nîsâbü'rî, Mahmûd b. Ebü'l-Hasen. *İcâzü'l-Beyân 'an Me'âni'l-ğur'ân*. thk. Hanîf b. Hasan el-Kâsımî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1415/1994.

Oral, Osman. "Fahredden Râzî'de Hz. Davud ve Hz. Süleyman'ın İsmeti Sorunu". *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 28/2 (2017), 120-136.

Öngören, Reşat. "Zikir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 44/409-412. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

Özdirek, Recep - Çavuşoğlu, Ali Hakan. "Süfyân es-Sevrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/23-28. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Öztürk, Rukiye. *Kitab-ı Mukaddes ve Kur'an'da Hz. Süleyman'ın Hükümdarlığı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Polat, Salahattin. "Ferd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/368-369. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Polat, Salahattin. "İbrâhim et-Teymî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/357. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.

Râğb el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed b. el-Mufaddal. *el-Müfredât fî Ğaribi'l-ğur'ân*. thk. Safvân Ahmed Dâvûdî. Dımaşk: Dâru'l Kalem, 1412/1992.

Râzî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn. *Mefâtîhu'l-Ğayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1401/1981.

Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân. *Sünenü Saîd b. Mansûr*. thk. Sa'd b. Abdullah b. Abdülazîz Âl-i Humeyyid. 5 Cilt. Riyad: Dâru's-Samî'î, 1417/1997.

Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *El-Keşf ve'l-Beyân 'an Tefsîri'l-Şur'ân*. thk. Heyet. 33 Cilt. Cidde: Dâru't-Tefsîr, 1436/2015.

Sehl et-Tüsterî, Ebû Muhammed. *Tefsîru't-Tüsterî*. thk. Muhammed Bâsil Uyûn es-Sûd. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1423/2002.

Sem'ânî, Ebü'l-Muzaffer Mansûr b. Muhammed b. Abdilcebbâr. *Tefsîru'l-Şur'ân*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm - Ebû Bilâl Ganîm b. Abbas. 6 Cilt. Riyad: Dâru'l Vatan, 1418/1997.

Semerkandî, Ebü'l-Leys es-. *Tefsîru's-Semerkandî*. thk. Ali Muhammed Muavvad. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413/1993.

Şener, Mehmet. "Kuşluk Namazı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/475-476. Ankara: TDV Yayınları, 2002.

Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-Evsaf*. thk. Târik b. İvazullah - Abdülmuhsin b. İbrâhîm el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Harameyn, 1416/1995.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Şur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 1422/2001.

Tâcülkurrâ el-Kirmânî, Ebü'l-Kâsım. *Garâ'ibü't-Tefsîr ve 'Acâ'ibü't-Te'vîl*. thk. Şemrân Serkâl Yûnus el-İclî. 2 Cilt. Cidde & Beyrut: Dâru'l Kible li's-Sekâfeti'l-İslâmiyye & Müessesetu Ulûmi'l-Kur'ân, trs.

Vâhidî, Ebü'l-Hasen el-. *el-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*. thk. Safvân Adnân Dâvûdî. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru'l Kalem, 1415/1995.

Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekeriyâ. *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*. thk. Hind Şelebî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004.

Yazıcı, Hüseyin. *Örnekleriyle Arapçada Bağlaçlar ve Yapılar*. İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2013.

Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl. *Me'âni'l-Şur'ân ve İ'râbüh*. thk. Abdülcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l Kütüb, 1408/1988.

Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân. *Mîzânü'l-İ'tidâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1382/1963.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım. *el-Keşşâf 'an Hakkâ'iki Gavâmizi't-Tenzîl ve 'Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl*. thk. Âdil Ahmed Abdu'l-Mevcûd - Ali Muhammed Muavvad. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-'Ubûkân, 1418/1998.

